ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЄ АВСТРО-УГОРСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

(1772—1880 рр.)

ЦІНА 80 СОТ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЄ АВСТРО-УГОРСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

(1772—1880 рр.)

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ „СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ“.
З ДРУКАРНІ АД. ГОЛЬЦГАВЗЕНА У ВІДНИ.

ВІД АВТОРА.

Отся статя, написана при кінці 1910 р. для одного заграничного видавництва, не була друкована ще по українськи. Говорить ся в ній про часи до 1880 р., — дальші мав обробити инший автор, — але, де се було потрібне, подано в ній сумарично для заокруглення цілости деякі пізнійші цифри й факти. Від часу написання статі позаходили декуди зміни в цифрах, напр. у шкільництві або в пресі, але що вони не впливають на загальні висновки, полишаємо все без зміни.

Українці прийшли під Австрію (Галичина 1772, Буковина 1775 р.) не як нація або бодай як її частина, лише як етноґрафічна маса, що творить, що правда, основу кождої нації, але не репрезентує її у великім культурнім поході людськости до найвищих духових дібр. Ніяких вищих верств, що мають провід і надають тон та закраску національному життю, в них не було; шляхта, міщанство — все те було цілковито зденаціоналізоване; при українській народности полишило ся тільки селянство й духовенство (chłop i pop) — се було й у Галичині й на Буковині й на угорській Україні, — але вони були страшно прибиті й темні. Бажаючи витворити з такої маси новочасний народ, треба було зачинати від елементарних річей, а в першій мірі від азбуки, від науки читання та писання. Не диво отже, що при таких відносинах треба було цілого століття дрібної, невдячної, упертої, але конечної праці, поки нарешті пройшов процес ферментації й перед нами стала вповні сформована новочасна, хоч і не дуже ще сильна, українська нація. Якими етапами посувала ся та еволюція, се покажеть ся з дальшого, а тепер зупинім ся на хвильку при денаціоналізації вищих верстов.

Для інтеліґентних верств українського народу була байдужна в XVIII. ст. національна приналежність, зате сильнїйша була конфесійна. У Галичині й на Угорщині були ті верстви унїятські, на Буковині православні. Перші ідентифікували себе більше з римо-католиками, а що ті були Поляками й Мадярами, то й унїяти не вважали зовсім ніяким злом приймати польську й мадярську мову за свою рідну; православні робили те саме з румунською—

1*

й тим способом відчужили себе одні й другі цілком від власного народу, а перейшли поневолі в чужий табор. Найбільше число українського народу було в Галичині, тому й ся проява виступає тут найяскравійше. Тут спольщило ся було навіть духовенство; і само з собою та з своїми властями зносило ся воно переважно в польській (пізнійше й німецькій) мові, проповіди голосило також по польськи й то навіть по селах до селян, які польського слова поза церквою ніколи не чули; книги протоколів вело по польськи, потому по латински й німецьки й аж у 1848 р. появляють ся перші вписи в українській мові. Соборні крилошане говорили ще 1847 р. у Львові по польськи, а перемиський епископ Іван Снігурський, в котрім зрештою вже була розбуджена національна свідомість, писав того самого року по польськи письмо до митрополита Михайла Левицького. Українські богослови належали в 30-их роках до тайних польських товариств, а Іван Наумович, пізнійше такий завзятий русофіл, іще в 1848 р. ходив у польській конфедератці. Церковно-славянської мови, що нагадувала все якусь окремішність від польщини, тодішні богослови не тільки не розуміли, але навіть не хотіли вчити ся й, коли 1835 р. на розпорядок митрополита почав її викладати префект семинарії, Іван Ільницький, богослови закричали: «Не хочемо бути варварами!», а один кинув навіть поліном у нього. Аж у 1848 р. зміняють ся відносини: консисторії заводять у зносинах із духовенством урядову мову українську, духовенство зачинає між собою говорити по українськи, українська мова здобуває собі хоч невеликі, але все таки важні права, польщину витискають помалу з українських домів. Щож викликало таку метаморфозу в українськім народнім життю? Не явила ся вона нагло й була вислідом ріжних впливів на тодішню інтеліґенцію, що виростала поволеньки, хоч може й незамітно.

Початок XIX. ст. був часом сильного розвитку національних змагань, що пробігли цілу Европу, відбили ся

могутнім відгомоном між усіми славянськими народами й дійшли до Українців у Галичині. Він був також часом завзятої боротьби між національно-прикрашеним романтизмом і старим псевдоклясицизмом. У сім русї взяв участь цілий ряд визначних письменників ріжних народів, а твори тих письменників, як: Добровского, Шафаржіка, Коляра, Копітара, Юнґмана, Караджіча, Лінде, Раковецкого, Лєлєвеля, Міцкевича, Бродзіньского, Ходаковського, В. Ґріма й инших — стали звісні в Галичині й почали розбуджувати в головах молодих людей зовсім нові думки, не подібні до дотеперішнїх.

Крім того витворюєть ся в тодішній польській літературі нова течія, прозвана пізнїйше «українською школою», представниками якої є такі письменники, як: Мальчевский, Ґощиньский, Залєский, Чайковский, Ґроза й инші, котрі, вроджені на Українї, переймають ся до неї свого роду любовю, беруть теми до своїх творів виключно з її життя й силкують ся навіть серед польської шляхти розбудити козацькі традиції. Завдяки сим творам звертають ся думки молодих Галичан до вимріяної України, що представляєть ся їм немов зачарованою землею. Деякі з Поляків починають писати навіть по українськи, як от так званий «король балаґулів» — Антін Шашкевич, або «бандурист» Тимко Падура, а в Галичині наслідує їх Каспар Цєнґлєвич і Михайло Попель. Те все очевидно не проходить без ніякої уваги.

Одначе найбільшого значіння набирає саме розбудженнє ідеї народности, запал до народньої поезії й охота до етноґрафічних студій над народом. Побіч статей, друкованих тодї на сю тему по польських виданнях, а навіть деяких німецьких, стають звісні в Галичині збірки: Кірші Данїлова (1818), Цертелева (1819), Челяковского (1825—27), Максимовича (1827 і 1834), Лукашевича (1836), Срезневського (1833—38), Караджіча (1822). В 1833 р. появляєть ся вже збірка Вацлава з Олеська, в якій українські пісні творять найбільший і найкращий відділ; укра-

їнські пісні доставляють до збірки українські студенти, між якими є також Маркіян Шашкевич. В 1839—40 рр. виходить знов обємиста збірка Жеґоти Павлї ,а Яків Головацький заявляє пізнїйше, що видавець «виманив» її від нього. В 30-их роках збирають ся також пісні, які стають опісля основою чотиротомової збірки Якова Головацького, що вийшла окремо аж у 70-их роках.

Від 20-их років починають ся рівнож зносини з деякими російськими ученими, через яких дістають ся до Галичини не тільки російські книжки, особливо наукові, але й українські, як Котляревського, Бодянського, Гребінки, Квітки, а пізнїйше Шевченка, Метлинського й инших.

На такім тлї й під такими впливами народжуєть ся новий український рух у 30-их роках. Починають його старші письменники, Осип Левицький і Осип Лозинський, але посувають його вперед, надають розмаху й сили та роблять чисто національним Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, прозвані «руською (українською) трійцею». Вони потягають за собою й молодших, Миколу Устіяновича й Антона Могильницького, за котрими йдуть у сорокових роках іще Рудольф Мох, Іван Гушалевич і инші. Проти нового руху збирають ся одначе грізні хмари, а власти бажають його здавити репресалїями. Члени «трійцї» не дістають відразу духовних свячень і мусять бороти ся з нуждою. Крім того найрухливійший і найідейнїйший з них Маркіян Шашкевич умирає швидко (1843), не вспівши розвинути свого таланту в повній силї. Переслїдуваний Іван Вагилевич переходить на протестантизм і опісля стає задля шматка хлїба на службу в Поляків і вмирає в нуждї. Яків Головацький вибиваєть ся, правда, на визначне становище, ставши професором української мови на львівськім унїверситетї, але вже в 50-их роках покидає давнїйші ідеї, переймаєть ся русофільством і вкінцї переходить на російську службу. Такі приклади не впливають очевидно бадьоро на инших. Настає застій і мертвеччина та починаєть ся під впливом

зневіри в можність самостійного національного розвитку українського народу нахил до русофільства вже в 50-их роках, що опісля щораз більше набирає сили.

Серед таких обставин наступає смерть Тараса Шевченка (1861) й відбиваєть ся голосним відгомоном по Галичині. Спроваджений тодіж до Галичини «Кобзарь» (з 1860) викликує неописаний запал; усі примірники розкуповують зараз, а що їх не багато, студенти переписують їх і розносять по цілій Галичині. Сього одначе за мало, тому ще в 60-их роках виходить перше збірне виданнє поезій, яке опісля повторяєть ся кілька разів, а окремі поезії передруковують ся по кількадесять разів. Розбуджуєть ся наново рух, розпочатий ще в 30-их роках, а потім приспаний. До нього приступають нові письменники: Евген Згарський, Ксенофонт Климкович, Хведір Заревич, Володимир Шашкевич (син Маркіяна), а далї Іван Верхратський, Омелян Партицький, Омелян Огоновський, Василь Ільницький і инші. Буковина висилає також своїх представників в особах: Юрія Федьковича та Сидора Воробкевича. Юрій Федькович вибиваєть ся швидко наверха й до половини 70-их років уважаєть ся зовсїм справедливо першим між тодїшнїми поетами. Навязують ся перший раз тїснїйші зносини з письменниками з російської України, які починають тут друкувати свої твори, як: Панько Кулїш, Олександер Кониський, Іван Нечуй-Левицький і инші. Український національний рух стає на сильних ногах і відтодї росте вже безустанно.

Побіч сильного впливу Тараса Шевченка починаєть ся в 70-их роках вплив другого визначного Українця з Росії, Михайла Драгоманова. До його думок прихиляють ся молоді ще тодї: Омелян Терлецький, Михайло Павлик і Іван Франко, які стають опісля на чолї окремої полїтичної партії — радикальної, котру самі орґанізують. На них сиплять ся в 70-их роках кари й переслїдування з боку уряду, але вони не зражують ся нїчим, як колишнї їх попередники, не покидають дїла й нарештї таки допи-

нають свого хоч по части. Побіч них виступають у 70-их роках іще инші нові письменники, як: Володимир Навроцький, Корнило Устіянович і инші менше визначні. Заходи всїх тих людей і їх праця уґрунтовують вкінці українство в Галичинї й на Буковинї так сильно, що на тій основі виростає воно таким могутнїм, яким його бачимо нинї. Тут маємо тепер цїлий ряд письменників, якими не посоромила ся-б і неодна далеко більша та культурно сильнїйша нація; маємо вчених, працї котрих знаходять загальне признаннє в науковім світї; маємо публїцистів, фінансїстів, економістів, полїтиків, урядників, цїлий ряд усяких товариств і інституцій та загалом увесь апарат, потрібний для культурного розвитку народу. Як нелегко було одначе до нього дійти, се покажеть ся виразно з дальшого нарису.

Розвиток шкільництва.

Коли Австрія зайняла Галичину, знайшла в нїй майже цїлковитий упадок шкільництва. З виїмкою кількох монастирських шкіл, в яких набирали ся якої-такої освіти сини польської шляхти, для загалу населення не було нїяких шкіл і воно потопало в повній духовій темнотї; в нїй бажала шляхта удержати його як найдовше, зовсїм справедливо побоюючи ся, щоб воно через просвіту не піднесло ся та не зрівняло ся правами з нею. Тому Австрія мусїла починати зовсїм ab ovo.

Почала ся праця від найнизшого шкільництва, народнїх шкіл. На підставі цїсарського патенту з дня 4 грудня 1774 р. заведено в Галичинї три роди народнїх шкіл: 1) парохіяльні, одноклясові, задачею яких було вчити читати, писати й рахувати; наука мала викладати ся в них у рідній мові учеників; вони мали засновувати ся головно по селах; 2) тривіяльні, триклясові, мали засновувати ся по містечках; 3) нормальні, чотироклясові, за-

сновувано лише по містах. В обох останніх родах кладено найбільший натиск на науку німецької мови, тому їх характер був ґерманїзаційний. Вони мали доставляти кандидатів до низшої державної служби та приготовляти учеників до переходу до ґімназий і реальних шкіл. Як пиняво вони ширили ся, видно з того, що 1828 р. було всїх нормальних шкіл у Галичинї й Буковинї разом 31, а 1847 р. 43. В 1776 установлено галицьку шкільну комісію, що мала займати ся шкільними справами. Того самого року вийшла також цїсарська постанова, в якій вислоблено бажаннє, щоби при засновуванню шкіл звертано увагу й на українську народність, **яка творить дві третини людности провінциї**, щоби й вона мала свої народні школи та щоб загалом греко-римо- й вірмено-католики були рівноправні в шкільних справах. Сеї постанови не виконувано одначе через якісь інтриґи так, що тодїшня українська духовна єрархія мусїла вносити 1790 р. до нового цїсаря Леопольда II просьбу, щоб у тривіяльних і нормальних школах східної Галичини вчили ся дїти в українській мові та щоб дякоучителї були вільні від військової служби. Мабуть у відповідь на те вийшов 1791 р. новий розпорядок, який значно звужував признані давнїйше права українській мові, бо поручував закладати нові українські школи лише в тих місцевостях східної Галичини, де не було нї польської, нї німецької школи. Постановою галицької ґубернії з д. 6 лютого 1792 заведено знов, щоб українські дїти вчили ся по українськи читати й писати лише двічі в тижнї (вівторок і четвер) та щоб їм вільно було по богослуженню в латинськім костелї слухати богослуження в церкві о 10-ій годинї рано. Розуміється ся, що тодї учено в школї лише церковно-славянської мови й письма, а не живої народньої, тай то лиш подекуди, бо дїдичі та їх ставленики мандатори[1]) ставили всякі можливі перешкоди засновуванню

[1]) Мандаторів установляли пани, а затверджували циркулярні власти. Вони сповняли поліційно-судові функциї та виконували прикази правительства. Інстували ще до заведення конституції.

шкіл, застрашаючи селян, що всіх письменних віддавати-муть до війська. Коли-ж у 1812 р. заходами шляхти скасовано в Галичині шкільний примус, мужики перестали зовсім посилати діти до школи й лиш денеде священики та дяки вчили приватно в своїх хатах церковно-славянського письма.

Як Полякам були не на руку українські школи, видно з того, що вони не лише ставляли перешкоди їх засновуванню, але й робили заходи, щоб засновані вже дістати під свою управу та кермувати по своїй вподобі й розумінню. Се їм удало ся й 1805 р. віддано всі школи в Галичині й на Буковині під нагляд латинських (польських) консисторій, які й почали їх швидко польонізувати. Ся управа потривала одначе лиш 10 літ і в 1815 р. передано знов українські школи під управу українських консисторій, під якою зоставали ся вони аж до 1868 р. В тім році перейшли школи під управу староств, а в 1873 році, коли оголошено шкільний закон про нагляд, під безпосередню управу краєвої Шкільної Ради.

В 1815 р. почала ся нова орґанізація народніх шкіл. Перевести її мала окрема комісія, зложена з урядників при львівській ґубернії. Користаючи з того, вніс новий митрополит Михайло Левицький просьбу до правительства, щоб в українських сільських школах завело українську викладову мову. На те одначе відповіла президія ґубернії в вересні 1816 р., що вона противить ся введенню української мови до школи, бо се лише діялєкт, на якім майже нічого не пишеть ся, отже не може бути предметом науки. Ліпше було-б вчити українських дітей по польськи та не защіплювати сепаратизму між жителями одної провінції. Якже митрополит иншої думки, то повинен бодай згодити ся на заведеннє латинської азбуки. — А шкільна комісія заявила ся також за загальним заведеннєм польської мови по школах, мотивуючи свою постанову в реляції до придворної канцелярії між иншим тим, що з політичного боку менше бажана річ замісць

польської мови заводити українську, яка є лише діялєктом московської мови.

Митрополит Михайло Левицький вніс тодї поновно свою просьбу до віденського правительства в 1817 р., а наслїдком її було, що установлено нову комісію, в склад якої крім десятьох ґубернських радників увійшов і митр. М. Левицький з перемиським крилошанином Іваном Могильницьким, але також польський архієпископ А. Анквіч із канонїком Мінасевичем. Більшість сеї комісії поставила ся так само ворожо до домагання українських шкіл, як і попередньої, а А. Анквіч заявив, що в Галичинї як частинї давньої Польщі може бути лише польська мова народньою й польські школи. Коли-ж хто хоче вчити греко-католиків-селян читати церковні книги та свій катехизм, то хай перекладе їх на польську мову, або бодай видрукує латинськими буквами, бо-ж не годить ся для селян множити діялєкти й азбуки. Вкінцї заявила ся комісія за тим, що не можна громадам заборонити закладати українські школи, але уважати належить їх за приватні заклади, які не можуть числити на підмоги з шкільного фонду. Загально викладовою мовою по школах признала комісія польську мову тому, бо вона краєва та в нїй при оголошуванню законів промовляє монарх до народу.

Митроп. М. Левицький і крил. І. Могильницький внесли проти таких ухвал комісії протест, а в 1818 р. вийшла в сій справі ось яка цїсарська постанова: 1) У всїх народнїх школах Галичини й Буковини належить греко-католицьким дїтям викладати науку релїґії по українськи; мають викладати священики того самого обряду. 2) В тих народнїх школах, де вчить ся мішана молодїж, латинського й греко-католицького обряду, має викладати ся вся наука (крім релїґії) в польській мові; належить одначе дбати при тім, щоб дїти греко-католиків навчили ся читати й писати по українськи. 3) В тих народнїх школах, де вчать ся виключно дїти греко-католицького обряду, має викладати ся вся наука по україн-

ськи, але належить їх навчити також читати й писати по польськи. 4) У громадах, де заведені мішані школи, можуть греко-католики виставити своїм коштом школу з українською викладовою мовою. 5) Над школами латинського обряду буде наглядатель латинського, а над греко-католицькими наглядатель тогож обряду; над мішаними школами буде наглядатель того обряду, до якого належить більшість школярів. 6) Де школи мішані, там українські школи, засновані громадою, має вона удержувати. Ті школи, де людність чисто українська, мають право користувати ся підмогою з шкільного фонду.

Отся постанова зоставала ся в силї аж до 1848 р. Того року внесла «Руська Рада»[1]) дня 19 квітня петицію до цісаря Фердинанда I, в якій просила, щоб в округах із українською людністю учено в народнїх і вищих школах в українській мові. На сю петицію прийшла вже в маю відповідь мінїстра внутрішнїх справ, яка дозволювала заводити українську мову до народнїх шкіл, а що до вищих шкіл, сказано там: «Тому, що українська мова (ruthenische Sprache) не здатна ще при теперішнїм ступнї розвитку до викладання багатьох наукових предметів, не можна вводити її як викладової до вищих шкіл. Одначе бажаннє української людности заспокоїть ся тим способом, що перше утворить ся катедру української мови, щоб дати нагоду молодїжи в унїверситетї основно простудіювати її і тою дорогою розвити й удосконалити.»

Дня 22 червня 1867 р. ухвалив галицький сойм закон, що обовязує до нинї, який постановляє, що в кождій народнїй школї, де частина молодїжи послугуєть ся українською, а частина польською мовою, невикладова мова має бути обовязковим предметом науки. Ся постанова довела до спольонїзовання українських шкіл, бо краєва Шкільна Рада признає всїх латинників і Жидів за Поляків, хочби вони не знали нї слова по польськи,

[1]) Термін „руський" значить в Австрії український (по нїм. ruthenisch або ukrainisch); термін „московський" значить „русскій" (по нїм. russisch).

й на тій основі домагаєть ся, щоб у тих школах, де вони є, вся молодіж «wyrażała się poprawnie po polsku». На вивченнє польської мови мусить іти багато часу зі стратою для загальної освіти й супроти того не рідкі випадки, що дитина не вивчить ся добре ні по українськи, ні по польськи та попадає назад в анальфабетизм, який у Галичині й Буковині виказує найбільший процент із усіх австрійських країв. І хоч у Галичині виказують урядові дані доволї значнѐ число народнїх шкіл із українською викладовою мовою, то як виходить із повищого, вони властиво утраквістичні, бо в них обовязково треба вчити ся польської мови. В 1876 р. було 1340 народнїх шкіл із українською викладовою мовою, але з них лиш 85 чисто українських, де не було кого вчити польської мови. В 1885 р. було всїх народнїх шкіл у Галичині 3093; з того було 1603 шкіл з українською викладовою мовою, а 1365 (отже меншість) із польською. Нині вже й формально, цифрово, число народнїх польських шкіл більше від українських, а фактично так було вже давно (і в 1885 р.), бо українські школи переважно однокласові (більшекласових дуже мало та їх орґанізує польська краєва Шкільна Рада дуже тяжко, по довгих заходах, просьбах і процесах); а польські більшекласові (4-, 5-, 6-класові); через те польських кляс і польських учителів бодай чотири рази більше ніж українських; докладних цифр не можна тут навести, бо краєва Шкільна Рада не оголошує їх публично, не вважаючи на довголітні домагання українських послів у соймі.

На Буковині, по прилученню її до Австрії (1774), був такий самий стан народньої просвіти, як у Галичині, значить панувала цілковита духова темнота. А що Буковину забрано від Молдавії, то хоч більшість людности була українська, край уважано румунським так само, як Галичину уважано польським краєм, бо забрано її від

Польщі. Коли проте розпочато й тут шкільну акцію, то зараз знайшли ся особи, що почали її використовувати в користь румунізації української людности, як у Галичині в користь польонізації. Сей стан погіршив ся ще значно через прилученнє Буковини як окремого округа до Галичини 1786 р. Ся злука, в якій зоставала ся Буковина аж до 1850 р., принесла їй дуже багато шкоди, а найбільше на шкільній ниві. Буковинські школи піддано під нагляд львівської польської консисторії (1805 рік), а вона вже вміла повести так справу, щоб між народом здушити в самім зародку всяку охоту до школи. І коли в 1780 р. не було на Буковині н і о д н о ї публичної школи, в 1788 р. було їх 12 (дві нормальні взірцеві й 10 повітових), в 1792 р. 32 школи, а мало ще заснувати ся нових 28, в короткім часї по обняттю нагляду польською консисторією число се спало на 15; розуміє ть ся, що української школи не було ніодної, крім приватних, т. зв. дяківок, в яких дяки вчили читати кирилицю й гражданку. Сей стан поправив ся, коли нагляд над школами перебрала (1850 р.) православна буковинська консисторія, але рішучий перелім у розвитку шкільництва зробив аж державний закон із 1868 р. Відтоді число народнїх шкіл почало швидко зростати, а нинї н е м а в ж е в Б у к о в и н ї с е л а б е з н а р о д н ь о ї ш к о л и (у Галичинї є їх іще коло 500!). В 1873 р. було вже на Буковинї 173 народнїх шкіл, 1882 — 213 (з того чисто українських 74, а утраквістичних 48), а 1896 р. 335 (з того чисто українських 131, а утраквістичних 34, в яких українським дітям викладаєть ся по українськи). Число кляс у всіх школах виносило 696, з того українських у чисто українських школах 223, а в утраквістичних 90, разом 313. Коли-ж зважимо, що в тім самім роцї було на Буковинї 12 триклясових, 17 чотирокляcових, 2 пятиклясові й 3 шостиклясові школи українські, а решта дво- або одноклясові, можемо собі представити, наскільки під тим оглядом стоять тепер лїпше буковинські Українці від галицьких,

в яких народні школи майже самі одноклясові тай то з обовязком учити в них польської мови. А число буковинських Українців виносило 1900 р. 298.000, отже 10 разів менше ніж галицьких.

Зовсім инакше маєть ся справа з Угорською Україною, яка ніколи не стояла в тіснійших національних зносинах ні з Галичиною, ні ще менше з Буковиною та з якою проблиски загального єднання були дуже рідкі. І там при кінці XVIII та з початком XIX ст. розпочав ся був сильнійший народньо-просвітний рух і почали засновувати ся сільські шкілки, в яких учили в тодішній «літературній» мові читати, писати й рахувати. Всї ті шкілки були конфесійні, удержувані конфесійною громадою. Коли з часом Мадяри дістали перевагу над немадярськими народами Угорщини, а опісля й цілковиту майже незалежність від Австрії та почали змагати до засимілювання всїх не-Мадярів і до витворення одноцільної національно-мадярської держави, розпочав ся рішучий поворіт також у шкільництві. Мадяри почали заводити всюди державні школи, в яких, правда, вільно було вчити рідної мови яко предмету, але увесь виклад ішов лише в мадярській мові. Селяне годили ся радо на державні школи, бо через те спадав із них тягар удержувати конфесійні школи. Таким чином повна мадяризація школи поступала дуже швидко. Коли в 1881 р. була ще більшість шкіл із українською викладовою мовою (353), а «утраквістичних» (значить: мадярських) меншість (265), то вже в 1883 р. відносини так змінили ся, що українських шкіл лишило ся 282, а число утраквістичних зросло на 313. Сьогодні нема вже на території Угорської України ніодної немадярської школи, особливо відколи заведено навіть науку релїґії в мадярській мові. Український народ в Угорщині, якого сама мадярська статисти-

ка начислила в 1900 р. 429 тисяч, став там із національного огляду зовсім безправною масою.

* * *

Середнє шкільництво по прилученню Галичини до Австрії не представляло ся також особливо, але все-ж не було так крайно занедбане, як низше, народнє. В 1772 р. було в цілій Галичині 24 середніх (латинських) шкіл, з того 15 повних і 9 низших (проґімназій). У східній Галичині були ґімназії в Збаражі (перенесена опісля до Бережан, 1805 р.), Бучачі й Дрогобичі (василянські), Ярославі (єзуїтська), Львові, Перемишлї (єзуїтська), Самборі та Станиславові (єзуїтська), Зборові й Золочеві (піярська). Вони то виробляли кандидатів на духовних та урядників. Хто скінчив латинську школу (ґімназію, тоді 6-клясову), а хотів іти на унїверситет або на теольоґію, мусів скінчити ще дволїтнії лїцей (нинїшні 7—8 кл. ґімн.), які були у Львові, Перемишлї, Тарнові, Тернополї й Чернівцях. Першу реальну школу засновано у Львові аж 1817 р. Для придбання учителїв до народнїх шкіл засновано вже за Австрії три препаранди, себто підготовні школи (у Львові, Тернополї й Ярославі), перемінені аж 1871 р. на учительські семинарії нинїшнього типу. Розумієть ся, що в усїх тих середнїх школах була викладовою мовою німецька, одначе коли польська мова стала в них предметом науки вже 1815 р., про українську й помину не було. Такий стан тривав аж до 1848 р. В тім роцї наслїдком петиції й окремої депутації Українців у цїсаря мінїстерство постановило в груднї, що, правда, в усїх ґімназіях східної Галичини лишаєть ся далї нїмецька викладова мова до часу, поки не вироблять ся учителї, що могли-б викладати по українськи, але українську мову вводить ся як обовязковий предмет не тільки для Українців, але й для Поляків. Ся постанова обовязувала до 1857 р. Від 1857—1868 р. була українська

мова зглядно-обовязковим предметом нарівні з польською, значить, кождий ученик мусів учити ся української або польської мови, але мав право вибору. Коли в 1868 р. ґімназії східної Галичини спольщено, тоді польська мова стала в них обовязковим предметом для всїх (як українська в 1849—1857 р.), а українська лише для Українців. На підставі тої самої грудневої постанови міністерства з 1848 р. заведено також науку греко-католицької релїґії в українській мові. Так отже здобули Українцї право викладу бодай двох предметів в українській мові й сей стан задержав ся до нинї в польських ґімназіях, до яких ходять Українцї, в реальних школах та учительських семинаріях. Що обидві сї катедри в польських школах мають велике національне значіннє для Українців, над сим нема що багато розводити ся.

Щодо чисто українських публичних середнїх шкіл, то їх досї дуже небагато в Галичинї. Перший пролім зроблено в сїм напрямі 1864 р. Тодї то заведено науку всїх предметів українською мовою в низшій академичній ґімназії у Львові, починаючи від першої кляси й поступаючи що року по одній клясї аж до четвертої. Законом із дня 31 мая 1874 р. поширено українську викладову мову на цїлу ґімназію й 1878 р. відбула ся перший раз у нїй матура в українській мові. Заснованнє нових середнїх шкіл утруднене незвичайно через те, що досї про потребу нової школи рішає на підставі краєвого закона з передконституційної доби польська соймова більшість, а її все доволї трудно переконати про таку «потребу», бо Українцї, мовляв, можуть зовсїм добре ходити до польських шкіл... Не диво проте, що треба було чекати аж до 1887 р., поки сойм ухвалив завести при польській ґімназії в Перемишлї паралельні кляси з українською викладовою мовою, які по доведенню їх до восьмої кляси вилучено в окрему українську ґімназію. Пізнїйше засновано ще українські ґімназії в Коломиї, Тернополї та Станиславові так, що тепер є пять українських державних ґімназій і одна філїя.

2

На підставі тогож краєвого закона має право шкільна краєва рада заводити при польських ґімназіях паралєльні кляси для Українців (коли їх є в клясі 25), в яких половина предметів викладаєть ся по українськи, а половина по польськи. З того права не робила одначе рада ужитку й аж в останнїх роках завела такі паралєльки при польських ґімназіях у Бережанах і Стрию. Паралєльки обіймають вже цілу низшу ґімназію й будуть побільшувати ся далї.

Реальної школи української нема досї в Австрії нїодної.

Щодо учительських семинарій, вони в західній Галичині чисто польські, у східній утраквістичні, значить, що крім української мови (обовязкової також для Поляків) та релїґії (лише для грекокатоликів мають викладати ся по українськи: математика, ґеометрія, натуральна історія й наука господарства (решта предметів викладаєть ся по польськи). Сей закон стоїть одначе дуже часто лише на папері, бо коли дотичний учитель Поляк і викладає предмет по польськи, його не потягає нїхто за те до відповідальности. В 1907 р. ухвалила польська соймова більшість закон, на підставі якого в Галичині можна засновувати в будуччині лише польські, або утраквістичні учительські семинарії, а українських не вільно. Наслідком того Українцї не можуть дістати права прилюдности (видавати свідоцтва рівновартні з державними) для своїх чотирьох учительських семинарій, заснованих і удержуваних власним коштом, а не краю або держави...

У довгій боротьбі з Поляками за рідну школу набрали галицькі Українцї переконання, що лише приватною ініціятивою можуть заспокоїти свої потреби на полї шкільництва. Тому останніми часами заснували шість приватних клясичних ґімназій (міжтим одна жіноча у Львові), одну реальну ґімназію (в Буську), один жіночий лїцей (у Перемишлї), чотири жіночі учительські семинарії й декілька виділових і народнїх шкіл. Право публично-

сти мають із них: жіноча ґімназія й виділова школа у Львові, ліцей у Перемишлї, мужеська ґімназія в Рогатинї й виділова школа в Яворові. Инші не можуть його дочекати ся, хоч польським приватним школам, заснову-ваним для підмінування українських, не трудно його добити ся.

На Буковинї засновано першу ґімназію в Чернівцях 1808 р., а в 1815 р. доповнено її фільософією (теперішньою 7—8 клясою). Науку української мови для Українців заведено в нїй 1851 р., а науку релїґії в українській мові 1872 р. Реальну школу засновано в Чернівцях 1862 р., учительську мужеську семинарію (передтим була препаранда) 1871 р., а жіночу 1872 р. Розумієть ся, що викладова мова була всюди німецька. З часом почали собі здобувати щораз більше права краєві мови, українська й румунська) та побіч німецьких почали засновувати ся утраквістичні або й чисто українські середнї школи. Тепер буковинські Українці мають дві утраквістичні (українсько-німецькі) ґімназії в Чернівцях і Кіцманї й одну чисто українську у Вижницї. Реальної школи ще не мають, але задумують її заснувати у Вашківцях. За те мають від 1910 р. українську (державну) учительську семинарію (що повстала з розділу німецької на три: німецьку, українську й румунську) в Чернівцях і з сього боку випередили галицьких Українців.

В Угорщинї нема нїодної української середньої школи. За часів абсолютизму (1849—1867) введено було в часї наджупанства Антона Добрянського виклад деяких предметів в українській мові (властиво в т. зв. язичію) в ужгородській ґімназії, але швидко його скасовано. Правда, й тепер числить ся на папері, що в Сиготї, Мукачеві, Ужгородї та Пряшеві учить ся української (rutén) мови, але та наука зводить ся в дїйсности до слябізування церковно-славянських текстів, друкованих кирилицею та гражданкою.

* * *
*

2*

Вищих шкіл у Галичині по прилученню її до Австрії не було також, крім богословських — при деяких монастирях і епископських катедрах. Українці мали дві духовні семинарії, у Львові й Перемишлі. Для виховування сільського духовенства вони виставали, але-ж правительству треба було мати й більше освічених духовних, які займали би провідні становища серед духовенства. З огляду саме на те заснувала цісарева Марія Тереса у Відні 1774 р. ґенеральну греко-католицьку семинарію при церкві св. Варвари, прозвану тому Barbareum, для Галичини й Угорщини з Семигородом і Хорватією. Львівська епархія мала висилати туди 6 кандидатів, перемиська 6, Василіяне 2, мукачівська 10, спіський вікаріят (нинішня пряшівська епархія) 2; що року пробувало отже у Відні, найбільшім тоді культурнім осередку, 26 молодих Українців, які не лише слухали викладів найліпших професорів, але стикали ся там із ріжними націями й познайомлювали ся з їх життєм та історією, що не могло лишати ся без впливу на їх дальшу діяльність. Barbareum проіснувало одначе ледви 10 літ і 1784 р. його замкнено по заснуванню львівського університету, рівночасно скасовано перемиську епископську семинарію, а у Львові утворено ґенеральну семинарію для всіх греко-католиків Австро-Угорщини. Якийсь час учили ся отже у Львові богословя греко-католики Українці, Хорвати, Румуни й Мадяри. Але вже 1803 р. привернено назад Barbareum, а у львівській семинарії лишили ся лише кандидати львівської та перемиської епархії.

Правительству треба було одначе мати в Галичині людей з вищою освітою не лише між духовенством, але й на світських становищах, тому вже 1784 р. заснувало університет із чотирма факультетами, який відкрито врочисто дня 16 падолиста. Виклади відбували ся очевидно в німецькій мові, а почасти — на теольоґічнім факультеті — в латинській. Львівський епископ Петро Білянський вніс одначе швидко просьбу до цісаря Йосифа II,

щоби для питомців семинарії заведено в університеті виклади в українській мові. Цісарь прихилив ся частинно до просьби й постановою з дня 24 липня 1786 р. приказав, щоб пасторальну теольоґію, моральну й доґматику викладано від нового семестра в університеті по українськи. Епископ П. Білянський вніс тоді нову просьбу в справі викладної мови, а її наслідком було, що постановою з дня 9 марта 1787 р. цісарь призволив, щоб на богословськім і фільософічнім факультеті викладано всі предмети для Українців по українськи. Знайшли ся зараз і професори, якими обсаджено потрібні катедри, а між ними й два угорські Українці: Іван Земанчик і Петро Лодій. Розумієть ся, що се був величезний національний здобуток Українців і колиб вони були вміли його використати всесторонно, то нині вже віддавна красував ся-б у Львові повний український університет, а тимчасом він усе ще лише побожний дезидерат, на його-ж місці розсів ся польський, який найбільшою своєю національною задачею вважає як найсильнійше перешкоджувати заснуванню українського.

Українські виклади не сподобали ся иншим (німецьким) професорам і вони поставили ся відразу ворожо до них, називаючи їх Winkelschulen і не допускаючи їх професорів до ніяких академичних почестей, не вважаючи тих професорів членами факультету. Се не могло очевидно не вплинути депримуючо на професорів і вони почали швидко оглядати ся за відповіднійшими для себе місцями. Не мали вони також піддержки з боку молодіжи; виклади ведено в тодішній книжній мові, яка не мала вже в життю ніякого реального значіння й непідготовленій молодіжи справляла в розумінню великі трудности. Щож мало загріти ту молодіж до її піддержування? Змінили ся ще понадто політичні відносини в короткім часі, правительство почало дивити ся неприхильно на українські виклади й се було великим ударом для них. Коли-ж під Австрію прийшов Краків зі своїм старим університетом,

правительство, не бажаючи удержувати в однім краю два унїверситети, скасувало львівський 1805 р., полишаючи у Львові лише лїцей. Українські виклади лишили ся ще в богословськім відділї лїцею, але в 1808 р. скасовано їх зовсїм і заступлено латинськими.

Коли опісля Краків відпав знов від Австрії, правительство привернуло постановою з дня 7 серпня 1817 р. наново львівський унїверситет, але вже лише з трьома факультетами; четвертий, медичний, заведено аж при кінцї XIX ст. (1894 р.). Розуміє ть ся, що на тім унїверситетї українська мова не мала нїяких прав. Такий стан тривав до 1848 р. В тім роцї іменовано цїсарською постановою з дня 13 грудня колишнього товариша Маркіяна Шашкевича — Якова Головацького професором української мови й лїтератури і тим зроблено перший вилім у знаціоналїзуванню нїмецького унїверситету, яке пішло одначе опісля зовсїм иншою дорогою. На богословськім факультетї постановлено 1850 р. доцента для пасторальної теольоґії й суплєнта для доґматики, а 1852 суплєнта для катихитики з українською викладовою мовою. В 1867 р. іменовано першого звичайного професора для пастирського богословя. На правничім факультетї систематізовано цїсарською постановою з дня 23 марта 1862 р. дві надзвичайні катедри, які вже в 1863 р. обсаджено суплєнтами. В дотичнім цїсарськім декретї приобіцяно, що пізнїйше установить ся на правничім факультетї чотирьох професорів. У дійсности іменовано першого звичайного професора для австрійського приватного права д-ра Олекс. Огоновського аж 27 марта 1882 р. і тим поставлено засновок до подїлу львівського унїверситету на два: український і польський.

Теперішнїй стан катедр із українською викладовою мовою в унїверситетї такий: На богословськім факультетї — дві звичайні катедри; на фільософічнім — три звичайні катедри й дві доцентури; на правничім—дві звичайні катедри й також дві доцентури. На медичнім факультетї нема нїякої катедри з українською викладовою мовою.

Тут належить іще додати, що коли з університету усунено німецьку викладову мову, то цісарським декретом із дня 4 липня 1871 р. постановлено, що на фільософічнім і правничім факультеті можуть займати катедри лиш такі кандидати, що володіють вповні одною з краєвих мов, українською або польською, так само всякі подання до університетських властей можна вносити в обох краєвих мовах, а відповідь має подавати ся в тій мові, в якій вистилізовано поданнє. На підставі цісарського декрету з дня 27 квітня 1879 р. признано польську мову урядовою в університеті й відтоді Поляки почали уважати його чисто польською інституцією, хоч фактично він утраквістичний, польсько-український.

Побіч університету належать у Львові до вищих шкіл іще політехніка й академія ветеринарії. В них одначе не має досі українська мова ніяких окремих прав.

На Буковині не було по прилученню до Австрії ніякого вищого наукового закладу. Вже австрійське правительство заснувало там т. зв. клерикальну школу (Klerikalschule) в 1786 р. в Сучаві, перенесену 1789 р. до Чернівців, в якій виховували ся священичі кандидати. Який одначе просвітний рівень був у ній, видно з того, що аж від 1791 р. приймано до неї кандидатів із укінченою нормальною школою (передтим із меншими вимогами), а аж від 1810 р. з укінченою ґімназією. В 1818 р. скасовано сю школу й аж 1827 р. засновано богословський заклад (в 1828 р. також духовну семинарію), який проістнував до 1875 р. В тім році засновано в Чернівцях німецький університет із трьома факультетами (без медичного) й богословський заклад перемінено на теольоґічний факультет. На фільософічнім факультеті засновано зараз катедру української мови й літератури, яку зразу займав суплєнт, а від 1877 р. надзвичайний професор Гнат Онишкевич († 1883). Від 1885 р. займає сю катедру проф. Степан Смаль-Стоцький. На богословськім факультеті є тепер дві катедри з українською викладовою мовою. Разом

мають отже Українці в черновецькім університеті три катедри.

На Угорській Україні основано богословську школу ще коло 1750 р. в Мукачеві; в 1778 р. перенесено її до Ужгороду, де дістала вона характер духовної семинарії,[1]) а виклади відбували ся в ній в тодішній книжній українській мові. В 1809 р. заведено одначе латинські виклади. По упадку мадярської революції заведено в ній знову виклад предметів в українській мові (побіч латинської). Але се тривало дуже коротко. Тепер панує в ній (як і в молодій ще пряшівській семинарії) неподільно латинська й мадярська мова. Церковно-славянської мови вчать там заледво читати, тому дуже небагато священиків розуміє її, через що щораз сильнійше нуртує між священиками думка усунути ту мову зовсїм із богослуження, а заступити мадярською, на яку перекладено вже багато церковних книг. І хоч Рим не хоче апробувати ще мадярської мови, відважнійші священики не оглядають ся й відправляють по мадярськи. Про українську мову, мову народу, нема в обох семинаріях нїде й згадки.

Азбучне, правописне й язикове питаннє. — Національна свідомість і москвофільство. — Преса.

В часї прилучення Галичини й Буковини до Австрії та кількадесять лїт пізнійше не істнувала там нїяка лїтература, бо анї не було її кому, анї для кого творити. Широкі народні маси були зовсїм безпросвітні, інтелїґентні верстви — коли ще з них що заховало ся — були спольонїзовані, духовенство було малоосвічене й також спольонїзоване. Доходило до того, що воно навіть проповіди до своїх вірних — і то по селах — виголошувало по польськи, а в церковних книгах для улекшення читання писало собі понад кириличними — латинські букви. Духовні збірки, найчастійше т. зв. silvae verum, та духовні

[1]) Духовні семинарії в неуніверситетських місцевостях є вищими богословськими закладами (ліцеями), до яких приймають кандидатів із ґімназійною матурою. В університетських місцевостях вони сповняють більше задачу бурс.

пісенники, звичайні вибірки з «Богогласника», писані церковною мовою з більшими або меншими народніми примішками — отсе й уся його лектура. Деколи знаходили собі там місце живійші статейки, напр. історичного змісту або пісні світського характеру, але їх не було знов так багато. Не диво отже, що треба було кількадесять літ підготовляти поколіннє, яке мало дати початок до цілковитого національного відродження.

Коли в тридцятих роках XIX ст. Маркіян Шашкевич і його кружок викликали живійший літературний рух, зараз виринуло наверха азбучне, правописне її язикове питаннє. Постараю ся представити коротко його хід і дальший розвиток аж до теперішнього стану.

Поляки, маючи в себе заможну шляхту, купецтво й доволі численну урядничу інтеліґенцію, стояли все вище від Українців і старали ся визискати се становище в їх некористь, маючи намір зілляти їх цілковито з собою в один народ. Уже 1816 р. постарали ся вони, що президія львівської ґубернії, відповідаючи митрополитови Михайлови Левицькому на просьбу завести в сільських школах східної Галичини українську викладову мову, запропонувала йому заведеннє в українське письменство латинської азбуки. Коли митрополит поставив ся відмовно до сього проєкту, вони аж до його смерти в 50-их роках не впливали на уряд, щоб він силою власти уводив в уряди й школи латинську азбуку в українську мову, як її не можна було з них усунути цілковито й заступити польською. За те тим сильнійше наставали на се приватно й коли у своїх виданнях уживали де української мови, передавали її лише латинкою. Не вдаючи ся в подробиці, зазначимо тут лише що важнійше. І так уже в тридцятих роках маємо великі збірки народнїх пісень Вацлава з Олеська й Жеґоти Павлї (та збірочку Туровского), які мали дуже значний вплив на введеннє народньої мови до української літератури в Галичинї. Уже тоді формулує Вацлав з Олеська своє становище до української

літератури такими словами: «Словаки, Славяне на Шлеську, Моравці прилучили ся до Чехів. До когож мають прилучити ся Українці? Або чи маємо бажати, щоб Українці мали свою власну літературу? Щож стало ся би з німецькою літературою, якби поодинокі ґерманські племена силкували ся мати власну літературу? Хто не розуміє мене на сїй точці, тому не поможу, бо яснїйше годі висловляти ся». На сїй точці стояли Поляки ще й у шістьдесятих роках і, аж коли переконали ся, що українська література розвиваєть ся зовсїм окремо й незалежно від польської та що сьому не зарадять ніякі польські заходи, зрезиґнували з уважання української мови діялєктом польської й обмежили ся лише на трактуваннє її як такої, що істнує в межах історичної Польщі, отже продукти її можуть в деякій мірі підтягати ся в потребі під польський омофор. На такім становищі стала й польська Академія Наук, заснована 1872 р. в Кракові, що поставила собі задачею розслїди життя всїх народів на території історичної Польщі. В її виданню «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» поміщено значне число етноґрафічних матеріялів в українській мові, транскрібованих латинкою. Але від тридцятих років до сїмдесятих не була на сїм полї порожна прогалина. В сорокових роках бачимо між важнїйшими публїкаціями латинкою поезії Тимка Падури, аґітаційні вірші Попеля та Ценґлєвича, хоч не друкували ся, ходили по руках у відписях. В 1848 р. орґанізують знов Поляки, зібрані в політичнім товаристві «Ruskij Sobor», українську газету латинкою «Ruskij Dnewnyk», до редаґування якої приєднали Шашкевичевого товариша Івана Вагилевича. Газета не знайшла собі одначе ширших симпатій і ще в тім самім роцї впала. В пятьдесятих роках видає невідомий близше поет Лев Венґлїнський три томи поезій латинкою (І т. «Łuczy»; ІІ т. «Oman»; ІІІ т. «Rusałka»; 1858) і виринає знов урядовий проєкт заведення в українське письменство латинки, про який буде мова дальше. В шістьдесятих роках друкує ла-

тинкою свої поезії Платон Костецький, пізнійший редактор «Gazety Narodowej», друкують її инші автори, особливо в польській газетці «Tygodnik Niedzielny», а навіть виходить 1866—67 окремий журнал «Sioło» з українофільським напрямом, в якім містить ся багато творів в українській мові латинкою. Тоді видано навіть букварь для дітей латинкою п. н. «Abecadnyk dla ditej ruskich» (1867).

Розумієть ся, що ті прояви не лишили ся незамічені й безперечно мали свій вплив на деяких Українців. Уже 1834 р. виступив Осип Лозинський, головно під впливом свого колятора, дідича Ґ. Павліковского, а як кажуть, за згодою перемиського епископа Івана Снїгурського, що хотів тим способом дізнати ся про погляди суспільности на справу, зі статею: «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» в часописи «Rozmaitości». Проти нього виступив зараз же в тій самій часописи другий визначний діяч того часу Осип Левицький зі статею: «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego». Коли-ж О. Лозинський не зразив ся тим і вже 1835 р. видав — важне для етноґрафа — «Ruskoje wesile», викликав між молодїжю таке велике обуреннє, що вона постановила дати йому рішучу відповідь. Тоді то Маркіян Шашкевич написав свою статю «Азбука і Abecadło» (1836), яку й видано в Перемишлї на складкові гроші. Відповідь була дуже гостра, але Осип Лозинський таки полишив ся при своїй гадцї й повторив її ще 1846 р. у своїй «Grammatyce języka ruskiego», заявляючи, що для української літератури було-б найліпше полишити кирилицю церкві, а в світських виданнях користувати ся гражданкою або латинкою.

Проєкт Осипа Лозинського походив із його тодїшнього переконання про більшу корисність латинки для українського народу. Тим самим можна пояснити видаваннє брошур латинкою й деяких инших авторів, напр. Івана Озаркевича: «Wesilie abo nad Cyhana Szmahayła nema rozumnijszoho. Komedyo-opera» (1849); Антона Коби-

лянського: «Holos na holos dlia Halyćyny» і «Slovo na slovo do Redaktora «Slova» (1861) або-ж його переклад євангелія св. Луки (1874); Софрона Витвицького: «Myłost' i zhoda, abo winczanyje Helenny, kniahyni ruskoi, z Kazimirom II. Sprawedływym, korołem polskim» (історично - рицарська мельодрама, 1862); «Bratnaja nezhoda abo Posmertni Dny Władymira Wełykaho» (історично-рицарська траґедія, 1862); «Dwa hołuby wodu pyły» (1863) і т. д.

Від часу до часу появляли ся в продажі також книжки та брошури, друковані латинкою для практичних цілей: духовні пісенники й молитовники — для здержання латинізації, а календарі й инші для здержання польонізації української людности. Їх не було одначе багато та значнійшого впливу вони не могли мати ні на кого.

Иншого характеру були заходи здеклярованого русофіла Северина Шеховича над заведеннєм латинки. В 1853 р. почав він видавати часопись «Ладу», яку силкував ся редаґувати в московській мові. Се не стояло йому одначе на перешкоді внести меморіял до президії намісництва, що готов видавати її латинськими буквами, коли зберeть ся достаточне число передплатників. (Се значило мабуть, аби краєве правительство його піддержувало). Коли в 1859 р. виринула справа латинки таки на гостро, він «въ своихъ доносахъ въ министерство, осуждающихъ поведеніе предводителей австрійской Руси (що спротивили ся латинці), предлагалъ между прочимъ введеніе въ руское письмо латинского альфавета». І хоч обидва рази не зазнав поводження, се не зразило його. В 1869 р. почав він видавати невеличку газетку «Господарь». Перший рік друкував її гражданкою. В 1870 р. ч. 13—18 надрукував гражданкою, а ч. 19—34 кирилицею. В 1871 р. ч. 35 надрукував кирилицею, 36—37 по половині кирилицею й латинкою, ч. 38—41 лише латинкою. Так само надруковані латинкою ч. 42—44 з 1872 р., коли часопись перестала виходити. Для вияснення сих метаморфоз треба додати, що Северин Шехович вніс 15 мая 1871 р.

меморіял до Шкільної Ради з заявою готовости видавати «Господаря» латинкою. Шкільній Раді подобав ся проєкт і вона відіслала його до Краєвого Виділу «do uwzględnienia», а Краєвий Виділ виплатив Северинови Шеховичеви якусь підмогу. Як сей факт прийняла одначе суспільність, видно з того, що газетка по виданню трьох чисел у 1872 р. перестала виходити.

Найгострійше виступило одначе азбучне питанне 1859 р. За спонукою тодішнього ґубернатора графа Аґенора Ґолуховского правительство задумало накинути Українцям латинку й поручило міністерському секретареви, Йосифови Іречкови, Чехови родом, уложити проєкт нової правописи, що він і зробив, узявши за основу чеську правопись, у брошурі: «Ueber den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben» (Про проєкт писати по українськи латинськими буквами). Рівночасно скликало правительство окрему азбучну комісію, якій поручило обдумати сю справу ґрунтовно. В Галичині був тоді в просвітнім і національнім життю цілковитий занепад. Між 1857—1860 рр. не виходила майже ніяка часопись, ні літературна, ні політична, крім урядового «Вѣстника». Здавало ся, що все спить, нічим не журячи ся. Та справа азбуки розворушила всїх і дала знову товчок до живійшого життя. Найбільший тодї літературний авторитет, Богдан Дїдицький, зладив і видав аж дві брошури на сю тему: «О неудобности латинскои азбуки въ письменности руской» (Віденъ, 1859) і «Споръ о рускую азбуку» (Львів, 1859). Також члени азбучної комісії спротивили ся одноголосно (крім не-Українців) прийняттю латинки; навіть Осип Лозинський, що перед 25 літами сам захвалював латинку та ще й пізнійше заявляв ся за нею, виступив тепер рішучо проти неї; а один член комісії, Михайло Куземський, виступив із неї по трьох засїданнях і вніс від себе окремий меморіял, в якім висловлював жаль, що правительство вмішуєть ся в такі справи. Супроти такого рішучого опору Українців прави-

тельство не робило ніякого дальшого натиску й справа з заведенєм латинки впала раз на все. А. Ґолуховский не хотїв вийти одначе цїлковито побідженим і постарав ся, що правительство приказало розпорядком із дня 25 липня 1859 р. друкувати відтодї всї шкільні книжки кирилицею зі змодифікованою правописю (викинено ъ, заведено ô (дôм), прейотоване ѥ (граѥ) і ïо (днïом) та ще деякі инші зміни). Гражданку викинено тодї з підручників, а краєві власти у своїх публїкаціях та актах почали уживати кирилиці й латинки. Сей розпорядок не обовязував одначе довго, бо вже в вереснї 1860 р. внїс новоіменований митрополит Григорій Яхимович просьбу до цїсаря (в ріжних справах), в якій просив усунути накинену правопись, що й стало ся на підставі розпорядку з дня 13 марта 1861 р. Так закінчила ся азбучна боротьба, представлена докладно в книжцї: «Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien» (Справа української мови та правописи в Галичинї), Львів, 1861, а пізнїйші виступи деяких одиниць, про що згадано вище, не мали вже ніякого ширшого значіння.

На Буковинї не пробував ніхто заводити латинку, а на угорській Українї були, правда, проби, але лише приватні, тому безуспішні. Правительство тут не мішало ся до сеї справи, бо воно волить завести всюди мадярську мову, з якою злучена й латинка, як турбувати ся українською мовою.

Азбучна боротьба відбула ся ще і в иншім напрямі, але вже анї така завзята, анї голосна, анї така сильна. Се була боротьба між прихильникми кирилиці та гражданки.

Кирилиця мала здавна за собою традицію й повагу, бо церкву. Гражданка до тридцятих років XIX ст. була в Галичинї майже незнана, хиба одиницям. Коли-ж на лїтературне поле виступив кружок Маркіяна Шашкевича з живою народньою мовою, зрозумів, що з її заведеннєм до лїтератури треба змінити й дотеперішню церковну азбуку та правопись. Овочем тих змагань була «Русалка

Дністрова» (1837), перша книжка друкована гражданкою; вона принесла отже не лише нову мову, але й нову азбуку та нову правопись. І се було головною причиною, що її сконфісковано, а не зміст, який був зовсім невинний. За те саме сконфісковано (1839) вірш Антона Могильницького п. н. «Радостное привитаніе Єго ц. к. Высочества Ерцъ-Герцога Францъ-Карла во Львовѣ, мѣсяця септембрія», про який висловив ся тодішній митрополит: «Jak można tak prostym językiem takiego dostojnika witać!» (Як можна такою простою мовою витати такого достойника!) Найбільшими противниками гражданки, а прихильниками кирилиці був митрополит Михайло Левицький і перший цензор для українських книжок Венедикт Левицький. Поволї витворила ся коло них ґрупка місцевих патріотів, які не хотіли признавати ніякої одности з Українцями поза межами Галичини та вважали себе окремим «галицьким народом». Вони хотіли мати в себе й окрему мову, літературу, азбуку, а що в Росії панувала загально гражданка, вони для протиставлення були за кирилицею в себе. На «Соборі руських (українських) учених» (1848) ся ґрупка заявляла ся за признаннєм церковно-славянської мови літературною. Опісля прихильники сього напряму пішли за консервативно-русофільською течією, літературною мовою якої стало так зване «язичє», т. є. мішанина мов: церковної, російської, української й польської з сильною німецькою синтаксою. Найсильнійше вони станули, коли вийшов за Аґенора Ґолуховского згадуваний уже розпорядок (1859), але інтелєктуального впливу не мали значнійшого. Гражданка й народня мова здобувала собі в літературі від 30-их років щораз сильнійшу позицію, від 70-их років починає осягати перевагу, а нині запанувала загально. Язичє вигибає поволї, бо навіть русофіли друкують видання для народу українською мовою, хоч правда, «поправлюваною» по їх розумінню, а для інтеліґентних кругів менше або більше по московськи.

Вже вище зазначено, що рівночасно з змаганнєм завести народню мову в літературу виступає і правописне питаннє. Осип Левицький, що перший видав граматику (1834), держить ся в ній етимольоґічної правописи, але все-ж заводить деякі зміни, напр. ӧ (= і), ё (= йо). В 1837 р. заводить латинску йоту j і пише: чуjу; уживає також придихового **в**, напр. вȯнъ. Се не стояло одначе йому на перешкоді вилаяти «Русалку Дністрову» за ужиттє гражданки та змодернізованої правописи, що не була така, як його.

Рішучійшим реформатором правописи був Маркіян Шашкевич. У «Русалці Дністровій» викинув він знаки ъ, ы, а завів натомісць џ =дж і ў, посереднє між **у** та **в**. Крім того позаводив іще деякі инші зміни, які зближали його правопись до фонетичної. В 1846 р. видруковано також «Вѣнок» І. Головацького правописю, зближеною до фонетичної.

На ширше поле виплила правописна справа аж 1848 р. на «Соборі руських (українських) учених». У відозві, що запрошувала на сей збір, стояла перша точка така, що завданнєм збору було установити для української мови однакові форми, а для письма прийняти найвідповіднійшу правопись; крім того в и к а з а т и р і ж н и ц ю у к р а ї н с ь к о ї м о в и в і д ц е р к о в н о-с л а в я н с ь к о ї, р о с і й с ь к о ї й п о л ь с ь к о ї. Над сею точкою вивязала ся широка дискусія й довгі суперечки. Щодо правописи — одні заявляли ся за історично-етимольоґічною, инші домагали ся в ній змін відповідно до народнього виговору, а треті уложення зовсім нової правописи. Нарешті погодили ся на тім, що прийняли етимольоґічну правопись, приближену до правописи Михайла Максимовича, ужитої ним перший раз у «Малороссійскихъ пѣсняхъ». Отсю правопись, із деякими змінами в користь фонетики, заведено пізнійше в школах і урядах, в яких продержала ся аж до 1892 р. Найсильнійше запанувала вона в 80-их роках, коли її завів Володимир Бар-

вінський у часописи «Ділї», а Омелян Партицький у «Зорі»; за ними пішли майже всї инші тодїшнї письменники й видавцї. Нинї держать ся її лише почасти епископські консисторії в своїх публїкаціях та деякі русофільські автори, що пишуть по українськи.

В язиковій справі подїлив ся збір на два табори: одні були за народньою мовою в літературі, другі за церковно-славянською. Московська мова не мала тодї ще прихильників. Побідив перший табор, розумієть ся, лише в теорії, бо в практицї писав кождий, як знав і як хотїв; екзекутиви до того збір не міг полишити нїякої... Все-ж сей факт мав своє значіннє і він проторував дорогу народнїй мові до шкіл і урядів.

Оттак полагоджено правописну й язикову справу в 1848 р. Та в дійсности була се лиш формальна полагода й аж відтодї починаєть ся над нею прилюдна дискусія та полєміка, раз гострійша та пристраснїйша, то знов лагіднїйша та спокійнїша. Нема майже часописи відтодї, в якій не порушував би хтось сеї справи. І се тягло ся аж до кінця XIX ст., а подекуди, можна сказати, й до нинї.

Від 50-их років починають ся перші проби заведення по деяких виданнях московської мови як літературної. З нею в парі йде й московська правопись. Проти сього готуєть ся реакція, яка виступає в 60-их роках. Молоді письменники приймають фонетичну правопись, переведену перший раз послїдовно Паньком Кулїшем у «Запискахъ о Южной Руси» (1856—7) і названу від нього кулїшівкою. Перші зачинають її уживати Володимир Шашкевич і Ксенофонт Климкович, а за ними йдуть инші. Кулїшівка здобуває собі щораз ширше признаннє й уживаєть ся майже загально в «народовських» виданнях 60—70-их років.

У другій половині 70-их років виступає на публичну арену нова ґрупа молодїжи, що стоїть під впливом Михайла Драгоманова. З його ідеями переймає вона і його правопись, більш радикальну в користь фонетики, як

3

Кулішева. Нею друкує вона свої видання аж майже до кінця 90-их років. Ся правопись держить ся одначе лише в ґрупі, що пізнійше зорґанізувала ся в радикальну партію. Тепер уживає та партія вже загально прийнятої правописи.

В 1882 р. почав видавати випусками Евген Желехівський свій «Малоруско-німецкий словар», в якім ужив кулішівки, але значно змодифікував її (викинув ъ, завів і (=ї) для мягчення і т. д.). Від нього названа вона желехівкою. Отся правопись стала тою, що виперла максимовичівку зі шкіл, урядів і приватного ужитку. Спонуку до сього дав проф. Степан Смаль-Стоцький разом із проф. Теодором Ґартнером, внісши 1886 р. меморіял до міністерства просвіти з домаганнєм завести желехівку в школах. На порученнє міністерства скликано в сїй справі учительські анкети у Львові й Чернівцях (1887 р.), але вони більшістю голосів заявили ся проти такої інновації й справа наразї впала. Та в 1891 р. піднесло сю думку «Руське (Українське) Товариство педаґоґічне» у Львові й 25 грудня вислало просьбу до міністерства, щоб воно ввело до шкіл желехівку. Міністерство зажадало в тїй справі опінії Краєвої Шкільної Ради, а Рада розіслала до всїх учителїв української мови запит про їх погляд на сей проєкт. Більшість учителїв заявила ся за проєктом (63 голоси проти 21). Тодї Шкільна Рада скликала окрему анкету для сеї справи, а ся анкета заявила ся 25 мая 1892 р. за желехівкою. Незабаром міністерство затвердило сю ухвалу й желехівку заведено у всїх школах Галичини й Буковини, а опісля й по урядах. Там вона уживаєть ся й до нинї; в деяких приватних виданнях її змінили вже дещо відповідно до потреб дальшого розвитку української мови, але ті зміни не дуже великі й не можуть викликати більших непорозумінь. Русофіли розвели були сильну аґітацію проти заведення желехівки в урядах і школах, висилаючи до міністерства протести, на яких підписували навіть анальфабетів і то старих і малих, але ті протести зостали ся без успіху.

В Угорській Україні розпочав ся живійший письменничий рух аж по упадку мадярської революції. На жаль тоді дійшов до найбільшого впливу та значіння здеклярований русофіл, Адольф Добрянський, і потрапив переконати всїх про єдність «русскаго языка» так рішучо, що за ним пішли всї, що писали що небудь, пишучи буцїм то «по русски», а в дійсности на такій чудернацькій язиковій мішанинї, що читаючи її, треба просто за голову хапати ся. Були, правда, деякі проби звороту до народньої мови й навіть фонетичної правописи, але вони полишили ся відокремлені. І так іще в 1873 р. виходила «Газета для народних учителев. Щотиденне виданнє для дітских пріютов, народних і міщанских школ в Угорщині», видавана міністерством просвіти; але її не продовжувано поза той рік. З початком 80-их років видав у Будапештї Ласлов Чопей дві читанки для народнїх шкіл (1881 і 1883) і «Русько-мадярський словарь» (1883), одиноку книжку, що вийшла в XIX ст. в Угорській Україні й досї не стратила наукової вартости, правда, етимольоґічною правописю, але в народній мові. Та наслїдувачів не знайшов і добре почате діло впало. Не диво проте, що угорські Українцї стоять тепер майже на тім становищі, на якім стояли галицькі Українцї на початку XIX ст. та що там народнє відродженнє ще не розпочало ся...

* * *

Вороги українства люблять дуже часто кепкувати собі, що в Австро-Угорщинї нема ніяких Українців, що в Галичинї відкрив їх 1848 р. тодішнїй ґубернатор гр. Стадіон у часї прикрих обставин для правительства та, що коли ті обставини для правительства змінили ся, Українцї пірнули знов у нірвану. Яка се правда, хай викажуть хоч отсї коротенькі рядки.

Уже в 20-их роках XIX ст. маємо виразні прояви національної самостійности й окремішности від инших славянських племен. Перший такий прояв походить від

3*

митрополита Михаїла Левицького, вихованого зрештою по польськи й великого консерватиста. В 1821 р. зажадав він від львівської цензури imprimatur на церковне посланиє. Президія ґубернії відмовила дозволу друкувати, заслонюючи ся тим, що попередні епископи не писали кириличною мовою (!), тому вона не має для них цензора. Тоді з поручення митрополита вніс крилошанин Іван Могильницький рекурс, в якім містить ся перша наукова розвідка в Галичині про українську мову та її незалежність від московської й польської. Сей рекурс, розширений і дещо змінений, надруковано 1829 р. в польськім перекладі в «Czasopiśmie Naukowem księgozbioru im. Ossolińskich» п. н. «Rozprawa o języku ruskim», а в 1848 р. видано сю статю окремою брошурою.

Другий крилошанин Іван Лаврівський веде живу переписку з деякими славянськими ученими. З листів до П. Кеппена довідуємо ся про його погляди на українську мову в Галичині з її діялєктами, яку він також уважає окремою від московської, отже самостійною.

В 30-их роках маємо вже свідомий національний виступ кружка Маркіяна Шашкевича, про який буде мова на иншім місці, тому поминаємо його тут. Згадаємо лише про Осипа Левицького, що не належав до того кружка, а вже в 1834 р. став у своїй граматиці, присвяченій Іванови Лаврівському, на тім самім становищі, що й той, признаючи, що галицькі й українські діялєкти в Росії творять одну мову, якою говорить вісім міліонів і на якій є стара писана література вже від X ст.

В 40-их роках маємо таких проявів національної свідомости й окремішности цілий ряд. В 1846 р. вносить тодішній епископ-суфраґан Григорій Яхимович меморіял до віденського правительства в справі положення галицьких Українців, а рівночасно друкує в Липську статю Яків Головацький п. з. «Zustände der Russinen in Galizien» (Обставини Українців у Галичині). І в меморіялї і в статї

стають обидва автори на становищі цілковитої окремішности й самостійности українського народу її навіть зазначують можливість впливу галицьких Українців на російських.

Рік 1848 признаний вже загально роком національного відродження галицьких Українців. Про «Собор руських (українських) учених» і полагодженнє язикового та правописного питання в дусї національної окремішности згадано вже вище. Такою самою прикметою відзначають ся й усї инші ухвали зїзду. Те саме треба сказати також про всї виступи й діяльність «Руської (Української) Ради», головної орґанїзації й дїйсної керманички для справ українського народу в Галичинї. Признаючи однїсть цїлого українського народу в Австро-Угорщинї й Росії, вона стараєть ся зорґанїзувати виступи австро-угорських Українців, надати їм одноцїльність і одноплянові́сть у національних змаганнях і тому запрошує до себе на наради делєґатів буковинських та угорських Українців, факт небувалої ваги, хоч полишив ся невикористаний, і опісля не був уже повторений нїколи. Видаючи-ж свою програмову відозву до народу дня 10 мая 1848 р., говорить у нїй між иншим: «Ми галицькі Русини (Українці) належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком і 15 мілїонів виносить, з которого півтретя мілїона галицьку землю замешкує. Той народ був колись самодїльний, рівнав ся в славі наймožнїйшим народам Европи, мав свою письменну мову, свої власні устави, своїх власних князів, одним словом був у добрім буттю, заможним і сильним». Те саме заявляє «Руська (Українська) Рада» також центральному правительству, висилаючи йому меморіял із домаганнєм права на свобідний розвиток своєї народности: «Ми частина 15-мілїонового українського народу, що заселює полудневу Росію, полудневосхідну Польщу, Галичину й північну Угорщину, відмінного мовою, письмом, звичаями, обичаями й церковним обрядом від Поляків» і т. д. Також у меморіялах, внoше-

них до парляменту, як: «Denkschrift der ruthenischen Nation in Galizien zur Aufklärung ihrer Verhältnisse» (Меморіял української нації в Галичині для вияснення її відносин), 31 VII; «Darstellung der gegenwärtigen Zustände in Galizien» (Представленнє теперішнїх обставин у Галичині), 31 VIII; «An unsere deutsche Brüder» (До наших німецьких братів), 23 VIII і «Allgemeine Stimme der Ruthenen» (Загальний голос Українців), 25 VIII, всі 1848 р., — повторяють ся всюди заяви національної окремішности й самостійности. Вони тягнуть ся червоною ниткою через увесь час діяльности «Руської (Української) Ради» аж до розвязання в 1851 р. Вони пробивають ся також в її орґані, першій українській часописи в Галичині, «Зорі Галицькій». Від тої пори можна слідити за ними по часописях, що вже непереривно виходять, хоч одні з них упадають, инші повстають на їх місці. Особливо виразно видно се, починаючи від 60-их років, коли повстає окрема преса т. зв. народовців, свідомих Українців, і починають повставати їх товариства. Говорити про все те тут не буду, а згадаю ще лиш декілька важнійших фактів.

В 50-их роках виступили сильнійше прихильники церковно-славянської літературної мови та появили ся перший раз русофіли, які дістали ся були на якийсь час навіть до «Зорі Галицької», а опісля засновували й окремі видання. Розумієть ся, що се не маловажна була річ, котрий напрямок візьме верх, бо за ним мусїла-б піти школа й уряд та він опанував би опісля ціле публичне життє. Через те мусїли на них звернути увагу й прихильники народнього напряму й під їх то очевидно впливом видав епископ Спиридон Литвинович дня 25 жовтня 1859 куренду, в якій говорить ся: «Зроблено сумне спостереженнє, що в останнїх роках повстало в українській літературі змаганнє увести в неї малозрозуміле для народу наріче. Се змаганнє проявило ся не тільки в пресї, що тепер хилить ся до швидкого упадку, але й численні проповідники та катехити уживають у своїх проповідях і шкільній

науці церковно-славянських форм, погорджуючи народнім говором, при чім ідуть за мильним розуміннєм відносин літурґічної мови до народньої декількома непрактичними молодими письменниками. Таке змаганнє не тільки здержує розвиток підпираної правительством української літератури, але шкодить також научуванню народу в церкві та школї. Митрополичий ординаріят мусить виступити проти такого надужиття й поручити підлеглим йому орґанам придержувати ся строго українських язикових форм. Успіх української народньої літератури лежить в інтересї не лише самої людности, але й держави й церкви. Було би шкідливою політикою бажаннє опирати українську літературу на мові, далекій від духового життя нашого народу. Церковно-славянська мова належить безперечно до мертвих; піднесена насильно до ролї української літературної мови й накинена народови на духовий чинник, задержала-б усякий його духовий розвиток і, піддаючи ся неминучому розкладови під впливом народнїх говорів, мусїла-б або знов уступити, або піддержувана насильно письменниками, довела-б до витворення продукту, що вже повстав на тій самій дорозї: до московського наріччя. Такий вислїд в Українців, пройнятих уже свідомістю окремої національної індивідуальности, рівняв ся-б їх самовбійству. З тої причини митрополичий ординаріят приказує гостро всїм священикам і катехитам уживати у проповідях, промовах до народу та при науцї релїґії лишень української народньої мови й уважати на те, щоб у школах, підчинених церковній власти, відбувала ся наука на чистій народній мові...» Оттак промовляв тодї епископ, а пізнїйше самі консисторії та більша часть духовенства стали заборолом русифікації нашого народу, аж поки в новійших часах народнїй напрям знову не взяв верх.

А тимчасом українська народня мова здобуває собі щораз дальші права. На підставі цїсарського розпорядку з 10 квітня 1861 р. мусїли всї уряди східної Галичини

й Буковини приймати всякі письма, писані славянськими буквами й українською мовою, розглядати їх і полагоджувати. А 16 січня 1866 р. поставив у соймі внесок Антін Петрушевич, котрий тоді не був ще таким русофілом, як пізнійше, — щоб у діловодстві сойму уживано обох краєвих мов, щоб усі внески й предложення правительства, Краєвого Виділу та соймових комісий відчитувано в обох мовах і при другім та третім читанню законів уживано двох текстів: польського й українського. Польська більшість не прийняла очевидно цілого внеску й полишила для діловодства обовязковим лиш польську мову, але згодила ся, щоб закони читано Українцям у третім читанню по українськи та щоб вони промовляли і ставили внески у своїй мові.

За національною окремішністю й народньою мовою заявляли ся в 60-их роках іще два визначні тодішні діячі: Михайло Куземський, що був опісля останнім холмським уніятським епископом, Михайло Малиновський, що перемінив ся опісля так, як Головацький і Наумович, у завзятого русофіла. В однім своїм творі говорить так М. Малиновський: «Нам Українцям зостаєть ся жалувати ся на російське правительство й на давнє польське правительство, бо обидва вони, змагаючи до безумовної централїзациї, уживали своєї власти на те, щоб нашу українську народність вигубити, щоб нас Українців винародовити, щоб нас або змосковщити, або спольщити. Ми Українці стараємо ся бути Українцями греко-славянського обряду, але притім і католиками, стараємо ся також про захованнє й поширеннє нашої церковної унїї, щоб так примирити ся з Заходом через католицизм, а зі Сходом через греко-славянський обряд і щоб піднесеннєм української народности й мови відняти Полякам і Москалям охоту й можність нас то польщити, то московщити... Тому то ми похвалюємо російське правительство за скасуваннє кріпацтва й заведеннє шкіл, але домагаємо ся в них української мови з українським, а не московським виговором.»

В 1869 р. вибрано угодову комісію, що мала уложити modus vivendi між Поляками й Українцями в Галичині. До ніяких результатів ся комісія не довела, але цікаво, що її члени, між котрими були також Антін Петрушевич, Теофіль Павликів і Ізидор Шараневич прийняли одноголосно резолюцію про приналежність галицьких Українців до 15-ти миліонового самостійного українського народу. А ті самі мужі підписували, правда, значно пізнійше — поклик про великий «стомиліонный русскій народъ»...

Такі факти не стояли одначе на перешкоді тому, що в часописях вели ся полєміки про українську літературну мову та про її змосковщеннє, до якого змагали тодішні «тверді», пізнійші москвофіли, та що «Галицько-руська Матиця», одиноке тоді літературне товариство, що саме в 60-их роках було трохи оживило ся, видавало зразу «Науковый Сборникъ», а опісля «Литературный Сборникъ» у твердій незрозумілій мові. Народовці домагали ся зразу її реформи. На загальних зборах 1864 р. домагали ся Олександер Торонський, Михайло Осадця й Олександер Іскрицький, щоб у виданнях «Галицькоруської Матиці» уживано чисто народньої мови. Омелян Гороцький домагав ся, щоб прийнято фонетичну правопись, а його підпирали Ксенофонт Климкович і крилошанин Григорій Гинилевич. Одначе внесків не полагоджено, а коли на дальших загальних зборах, 1865 р., Степан Качала, опираючи ся на ухвалі історично-язикового відділу «Галицько-руської Матиці», котрий заявив ся за уживаннєм у виданнях чистої української мови, домагав ся, щоб повернено до народньої мови й не позичувано слів із церковної та московської мови, Яків Головацький відповів, що кожда мова поступає в розвитку, а граматики мають поступати за тим розвитком і установляти правила. Иншими словами признав, що «Галицько-руська Матиця» не відступить від русифікаційного напряму. Тоді народовці махнули на неї рукою й 1868 р. заснували «Просвіту», а 1873 «Товариство ім. Шевченка», перемінене опісля

в наукове, які взяли собі за задачу підпирати українську літературу й науку.

Коли так національна свідомість галицьких Українців росла та зміцняла ся, повставала рівнобіжно до неї зовсім инша течія — москвофільська, яка, приймаючи теорію про триєдиний «русскій (московський) народъ», була цілковитим запереченнєм українства з його змаганнями та в дійсности, хоч не зразу, але значно пізнійше, виступила яко найзавзятійший і найлютійший його ворог, котрий не перебирав у способах боротьби з ним.

Її початки можна поставити в Галичині на 1830 р., коли то Денис Зубрицький видав перший раз оду Державіна «Богъ» в ориґіналі й перекладах. Правда, сей виступ не мав ніякого значіння й до 50-их років не знайшов наслідувачів, але все-ж треба зазначити його хочби з уваги на особу видавця, що до 50-их років був одиноким рішучим і вповні свідомим москвофілом, який бодай при кінці життя потяг за собою деякі одиниці, кинув так кість незгоди між оживаючий народ, розділив його й потрапив звільнити темп його розвитку. Бо нема найменшого сумніву, що австро-угорські Українці були-б нині з кождого огляду рівноправні з иншими народами (головно Поляками та Румунами), якби москвофільство не ставало тому в кождім напрямі на перешкоді.

Розпочала ся та течія зовсім незамітно. Ставропигійський Інститут, в якім мав рішучий вплив Денис Зубрицький, перебрав від попереднього видавця Антона Павенцького найважнійший тоді орґан «Зорю Галицьку» на свій рахунок і передав її при кінці 1850 р. під редакцію Івана Гушалевича. Новий редактор уважав за головну свою задачу «стверджувати» (московщити) й церковщити її дотеперішню «мягку» (українську) мову. До помочи стали йому сторонники церковно-славянської мови, про яких згадувано вище, й «Зоря Галицька» почала тратити інтерес для ширших кругів, котрі її не розуміли. Коли-ж головним помічником у редакції став Северин Шехович,

другий свідомий москвофіл по Денисови Зубрицькім, тоді мова так «ствердла» в часописи, що передплатники почали швидко відступати й 1854 р. розійшла ся чутка, що «Зоря» упадає. Сю чутку потвердив сам С. Шехович, заявивши в 45 числї ось що: «Считаю моею должностью извѣстити Вп. Читательство Зори Галицькоѣ, что, якъ мнѣ уже нѣсколько разъ объявлено, Общество Института Ставропигійского рѣшило, отъ 1 Января 1855 года не издавати далѣе Зорю Г., для того гроши предплатныи не принимаются.» Одначе швидко після того змінено редакцію й уже в 49 числї появила ся така заява: «Со всемъ безъ засадна есть чутка, якобы съ кôнцьомъ того року «Зоря» упасти мала. «З о р я» с к е н е т ô л ь к о ш а т ы и п у т а ч у ж і и, а п р и б е р е с я я к ъ п о в и н н а, п о р у с к у.» Одначе зміна не помогла вже багато разів здискредитованому виданню й «Зоря» з кінцем 1857 р. перестала виходити.

Северин Шехович починає тимчасом орґанізувати на власну руку видання та в 1853 р. видає часопись «Ладу», а в 1855—56 «Семейную Библіотеку», в яких силкуеть ся писати по московськи. Але видання не знайшли симпатії у ширших кругах і мусїли впасти.

В 1861 р. починає виходити газета «Слово», що аж до 80-их років (до появи «Діла») була майже одиноким важнійшим політичним орґаном, із більшим впливом на ширшу публику. І хоч її головним редактором стає Богдан Дідицький, а опікунами Михайло Качковський і т. зв. святоюрці, що то помалу з прихильників церковно-славянської мови в лїтературі ставали прихильниками московської мови, все-ж-таки «Слово» не ставало окунем до українського руху й почало поміщувати навіть твори деяких російських Українців, як Панька Кулїша, Олександра Кониського й инших, а сам Богдан Дідицький видає поезії Юрія Федьковича й робить їх приступними світови. Та молоді «народовці» не довіряють верховодам «Слова» й уже з початком 1862 р. починають видавати свою окре-

му часопись, друковану в чисто народній мові, без усяких примішок, як се бувало в «Зорі Галицькій», або навіть урядовім «Вістнику», під назвою: «Вечерниці». Правда, часопись не потривала довго, але коли вона впала, на її місце засновувано другу, третю і т. д. так, що від того часу «народовці» не полишали ся без свого окремого орґану. Від «Вечерниць» поділило ся отже галицьке письменство на два: українське та «язичеське», як його називали, що з кінцем XIX ст. почало переходити в більше або менше московське.

Політичного значіння набрала москвофільська течія перший раз 1866 р. В тім році, як відомо, програла Австрія війну з Прусами й наслідком того розійшли ся чутки, що швидше чи пізнійше її чекає доля Польщі та що Галичину забере Росія. Деякі «хитрі Малороси» в роді Якова Головацького, Івана Гушалевича, Івана Наумовича, Луки Цибика, Михайла Попеля, Богдана Дідицького й т. д. (переважно самі попи) постановили використати ситуацію в тім напрямі, щоб заздалегідь добути для себе симпатії будучої володарки. Тому в 59 ч. «Слова» (1866) помістили спеціяльну статю, в якій між иншим заявляли: ...«Ледви почала Русь в Австрії відроджувати ся, показало ся, що її література не поступить ні на крок без словаря Шмідта, що той словарь руський як для Львова, так і Петербурга, що в нім зібрані скарби справді літературної, письменної мови.» ...«Граф Ґолуховский писав про нас правду, що наша література змагає до злуки з «общерусскою», а наш церковний обряд до православя, а властиво до очищення від латинства.» ...«Ми зле зробили, що в 1848 р. обявили себе «рутенцями» (Українцями) й полишили ся ними навіть по оголошенню конституції. У львівськім соймі була найлїпша нагода сказати ясно й Полякам і Европі, що всі змагання дипломатів і Поляків витворити з нас окремий народ рутенів-уніятів» (греко-католицьких Українців) зостали ся безуспішні та що Русь галицька, угорська, київська, московська, тобольська

і т. д. в етноґрафічнім, історичнім, лексикальнім, літературнім і обрядовім відношенню одна її та сама, не зважаючи, що в Галичині вона вірно віддана свому улюбленому монархови та його світлій династії, а там за границею вона також віддана свому монархови та його династії.» ...« Час уже переступити нам Рубікон і сказати щиро та прилюдно: Не можемо відділювати ся китайською стіною від наших братів і віддалювати ся від язикової, літературної, церковної та народньої звязи з усїм «русскимъ» світом! «Мы не рутены отъ 1848 г., мы настоящіи русскіи.»

Отся статя, як видно, домагала ся заяви в соймі, що Галичане творять із Москалями один народ. Се домаганнє сповнив Іван Наумович, виголосивши дня 27 грудня 1866 р. промову в соймі, в якій, проголосивши одність, сказав іще: «Що наша мова подібна до уживаної в Москві, тому ми не винні; подібність нашої мови з московською очевидна, бо вони обидві опирають ся на спільних основах і правилах.» ...«Книжна московська мова се властиво українська, утворена Українцями. Приймаючи книжну московську мову, ми беремо назад свою власність. Подібности нашої мови з мовою всеї Руси не усуне ніхто в світї, нї закони, нї сойми, нї міністри...»

Москвофіли представляли собі, що вони потраплять змосковщити ввесь народ у Галичині, тому ще в тім самім році видали брошурку Богдана Дідицького: «Въ одинъ часъ научиться малорусину по велико-русски». Та як вони гірко завели ся, видно найліпше з того, що сам автор брошурки не навчив ся писати літературною московською мовою до самої смерти, хоч умер лише перед кількома літами, й навіть свою останню працю «Спомини» писав «язичієм».

Таким чином прийшло в 60-их роках не лише до літературного, але й суспільно-політичного розділу між «твердими» (москвофілями) й «мягкими» (українськими народовцями). Правда, перші до кінця 70-их років мали

перевагу, маючи за собою за впливом «святоюрців» майже всіх попів (з невеликими виїмками) та більшість урядників, отже й більшість тодішньої інтеліґенції. Але в 80-их роках починають сї відносини зміняти ся й у 90-их рр. беруть перевагу вже українські національні; тепер же москвофіли творять незначну партію й супроти швидкого розвитку українства не мають перед собою ніяких виглядів на кращу будуччину.

На Буковині ширила ся національна свідомість дуже поволї, головно під впливом Галичан, що там осідали, й переходила подібну еволюцію, як у Галичині, лише в значно менших розмірах. При тім москвофільство не мало там нїколи такої сили, як у Галичині, й не мало народнього проводу в своїх руках. Тепер воно там зовсїм без значіння й не входить уже в ніякі рахуби.

На Угорській Україні під впливом Адольфа Добрянського запанувало в 50—60-х роках цілковито москвофільство так, що крізь нього не могла пробити ся українська національна ідея. Коли опісля наступив державний дуалїзм і Мадяри почали змагати до засимілювання немадярських народів, москвофіли відразу піддали ся сїй течії й потрапили погодити москвофільство з мадяронством. На такім становищі клигають вони и досї.

Найвиднїйшим знаком національного життя кождого народу є його преса. У галицьких Українців не було її в передконституційній добі, бо не було кому й для кого удержувати її. Головна маса українського народу — селянство — було темне й зовсїм прибите важким панщизняним обухом. Куди йому було тодї до читання! А нечисленна інтеліґенція, головно духовенство, вихована в чужій школї, підпадала чужим впливам і чужій культурі та задоволяла свої невеликі духові потреби чужими виданнями й чужою пресою. Заходи Осипа Левицького й Івана Головацького видавати часопись не дійшли до сповнення.

Положеннє змінило ся зовсім, коли 1848 р. проголошено конституцію. Хоч від того не прибуло письменних, але-ж тепер стали всї рівноправними горожанами й треба їх було освідомлювати про набуті права її обовязки та вказувати дорогу до розширювання тих прав. Се можна було зробити лише дорогою преси. І ось уже 15 мая 1848 р. появило ся перше число «Зорі Галицької», першої української часописи в Галичинї. Для контр-акції засновують Поляки «Дневник Руський», одно виданнє якого друкувало ся кирилицею, друге латинкою. Перше його число вийшло 30 серпня, але з кінцем жовтня він перестав уже виходити. Лишила ся сама «Зоря Галицька», яка виходила цїлих 10 лїт і припинила ся аж з кінцем 1857 р.

В 1849 р. повстають аж три нові часописи: «Новини», полїтична, яка одначе упала швидко, не можучи зложити приписаної тодї кавції для полїтичних газет; «Пчола», лїтературна, яка одначе перестала також виходити з кінцем року; вкінцї правительственний «Галичо-руський Вістник», що виходив в три рази на тиждень, першого року у Львові, а від 1850 р. зі зміненим заголовком «Вістник» у Віднї. Він виходив до кінця 1866 р. та в ріжні часи додавав його редактор до нього ще ріжні періодичні додатки, як: Отечественный Сборникъ, Домова школка, Сіонъ, Церковь, Школа.

50-ті роки — часи реакції — доволї бідні на пресу. Крім «Зорі Галицької» й «Вістника» появляють ся та зникають як метеори: «Галицькій историческій Сборникъ» (І т. 1853; II т. 1854; III т. 1860); «Лада» (1853) і «Семейная Библіотека» — всї з москвофільскою закраскою.

Зате в 60-их роках, по приверненню конституції, преса зростає знов, подїлена вже виразно на два табори: національний український і москвофільський. Правда тї часописи животїють коротко, але за те на їх місце повстають зараз нові. Одно «Слово», зразу без москвофільської закраски, засноване 1861 р., проіснувало до 1887 р. Инші москвофільські видання животїють недовго, як: «Золо-

тая Грамота» (Віденъ, 1866); «Славянская Заря» (Віденъ, 1876—8); «Русалка» (С. Шеховича, 1868—70).

Українські національні видання міняють ся в 60—70 рр. дуже швидко, головно тому, що їх видає молодїж, яка не знаходить для них достаточного забезпечення. Отже виходять: Вечерниці (1862—3), Мета (1863—5), Нива (1865), Русалка (1866), Русь (1867); в 1867 появляєть ся також «Правда», яка з ріжними перервами удержуєть ся до 1880 р. Побіч неї виходить іще недовго «Основа» (1870—2). Я не вичисляю очевидно тут усіх періодичних видань подрібно, а зазначую лише важнійші. В 1880 р. повстає «Діло», що виходить до нинї та є найбільшим українським денником; у тім самім роцї повстає також лїтературна часопись «Зоря», що виходила до 1897, по чім заступив її «Літературно-Науковий Вістник».

На Буковинї повстала преса дуже пізно, очевидно задля невеликого числа населення. Правда, появила ся вже 1870 р. «Буковинская Зоря» (москвоф.), але по кількох числах упала. Від 1879—1882 р. виходив там «Родимый Листокъ» (москвоф.), але його видавав Галичанин і писали в нім понайбільше Галичане. Аж 1885 р. повстає «Буковина», що виходила цїлих 25 літ, якийсь час навіть як денник. Перед війною було там кілька газеток, між ними й одна москвофільська, денника не було окремого.

На Угорській Українї появила ся преса вчасно, але відповідний до її мертвої мови мертвий зміст не міг нікого загріти до життя, тому вона не мала й не має ніякого, навіть найменшого впливу. Розумієть ся, що вона все була москвофільська. От її назви: Церковная Газета (1856—58), Церковный Вѣстникъ (1858), Свѣтъ (1867—71), Новый Свѣтъ (1871—2), Карпатъ (1873—1876), вкінці «Листокъ», що почав виходити 1885, а упав аж при кінцї 90-их років. Перед війною виходили там такіж дві мертві газетки: Наука (Унґвар) і урядова Недѣля (Будапешт), а тепер сама «Неділя», але вже в мадярській правописи.

Також на еміґрації (в Злучених Державах, Канаді, Бразилії) витворила ся преса, початок котрої сягає кінця 80-их років.

Тепер (стан зперед війни. Ред.) виходить коло 60 ріжних українських часописей (між ними три денники) й коло 20 москвофільських.

Розвиток політичного життя.

До 1848 р. політичне публичне життє проявляло ся в Галичині дуже слабо, а між Українцями його не було майже зовсім. Поляки бодай конспірували ненастанно, Українці-ж лише настільки, наскільки входили в польські конспіративні кружки. Був, правда, й сойм, так званий «постулятовий», що збирав ся деколи, але його значіннє було мінімальне та й Українці не мали в нім представників, крім від капітул. Під впливом загальної ситуації в Европі, а надто постійних змагань поодиноких провінцій до автономії й поодиноких народів до осягнення національних прав, а в першій мірі заведення їх мов до адміністрації, суду та шкіл, видає цісарь Фердинанд 15 марта 1848 р. патент, в якім признає свободу друку, дозволяє на формуваннє національних ґвардій і обіцяє скликати послів, щоб радили над новим устроєм держави.

Поляки старають ся як найшвидше використати нову ситуацію й укладають адресу до цісаря з ріжними національними домаганнями, але замість висилати її лише від себе звертають ся за підписами до Українців, що опісля завели вони в постійну практику, представляючи все перед вищими сферами свої домагання не як виключно польські, але як домагання цілого краю, отже й Українців. Тут одначе натрапили відразу на опір; перші семинаристи зажадали вставлення в адресу точки, що забезпечувала-б самостійний розвиток української народности, на що Поляки очевидно не згодили ся, а питомці, числом

4

250, зобовязали ся говорити лиш по українськи та стояти за права українського народу.

Нарешті дня 25 квітня, в день уродин цісаря, проголошено першу конституцію. Українці зібрали ся того дня в духовній семинарії для пошанування цісарських уродин і побіч вислухання святочної промови відспівали цілий ряд українських пісень. Отсе й були перші публичні збори з українським характером.

Та ще передтим, бо дня 19 квітня, висилають Українці петицію до цісаря (щоб польська не видавала ся загально краєвою), в якій домагають ся: заведення української мови в народнїх школах, східної Галичини й відповідного поширення її в середнїх і вищих школах; оголошування устав і рішень усїх урядів в українській мові, яку повинні знати всї урядники; зрівнення прав греко-католицького духовенства з римо-католицьким; доступности всїх публичних урядів для Українців.

На петицію надходить дуже швидко відповідь, бо вже 9 мая, а в нїй говорить ся, що в народнїх школах буде заведена українська викладова мова, що-ж до вищих, поки українська розвинеть ся достаточно, полишить ся нїмецька, але для приспішення того часу — заснуєть ся в унїверситеті катедра української мови, яка дасть нагоду її виробити; правне зрівнаннє всїх трьох обрядів і допущеннє Українців до всїх публичних урядів забезпечене вже конституційним патентом; закони будуть проголошувані в українській мові, а урядники у східній Галичинї мають її знати.

По проголошенню конституції показала ся потреба зорґанізувати як найшвидше якусь інституцію, що керувала-б усїми полїтичними українськими справами. Такою інституцією стало перше полїтичне товариство «Руська (Українська) Рада», перші збори якої відбули ся вже дня 2 мая в присутности коло трьох соток Українців. На збори прийшли також Поляки з наміром не допустити до окремої української орґанїзації, говорили, що вистане для

всіх польська. Коли-ж сим арґументом не переконали нікого, опустили збори й уже 23 мая заснували окреме товариство «Руський Собор», що поставив між иншим своєю задачею «удержувати всіми силами згоду й одність з народом нашої спільної батьківщини, щоб буря неряду й колотні... не попсувала тих молодих паростей, котрі час увіткнув недавно в нашу святу землю». До «Руського Собору» повписували ся самі Поляки, а крім того три уніятські попи. Се була перша проба Поляків розбити сили Українців і визискати на свою користь. Від того часу уживали вони сеї методи при кождій важнійшій справі й на жаль — усе знаходили охочих сповнювати таку ролю.

Недовго потім (31 мая) зібрав ся у Празї славянський конґрес. «Руська (Українська) Рада» вислала на нього трьох делеґатів, а «Руський Собор» вислав шістьох (між ними князїв Сапігу й Любомирського й графа Дідушицького) та зажадав також для себе місця. Очевидно, що одних і других треба було признати представниками... Українців. Конґрес подїлив ся на три секції, а першу з них творили Поляки й Українцї, числом 63. І хоч перевага була сильно по стороні Поляків, то під натиском обставин вони мусїли згодити ся на цїлковиту майже рівноправність Українців (українська мова рівноправна в урядах і школах; окремі ґімназії для Поляків і Українців; в ліцеях і університетах мають читати ся лекції в обох мовах, а в соймі в нарадах і діловодстві українська мова рівнорядна з польською; обидва народи будуть мати окремі свої ґвардії; сойм має постановити, чи належить Галичину розділити на дві провінції й ин.). Отсе й була перша польсько-українська угода, яка не видала одначе ніяких результатів, бо її підписано 7 червня, а поки конґрес затвердив її, князь Віндішґрец, збомбардувавши Прагу, розігнав його вже 11 червня. Пізнійше були ще дві такі польсько-українськи угоди, повторювані приблизно що 20 літ: 1869 р. за ініціятивою Юліяна Лаврівського, в якій

4*

прийнято всї празькі точки з додатком іще одної, і 1890 р. за ініціятивою Юлїяна Романчука. Розумієть ся, що обидві вони зостали ся без результатів, як і празька.

Події в 1848 р. наступали по собі незвичайно швидко, а як Поляки вміли їх використувати на свою користь, а в некористь Українців, потвердить ось який факт. Дня 4 червня виїхав гр. Ф. Стадіон до Відня, а на його місцї став ґубернатором Вацлав Залеский (видавець «Pieśni polskich i ruskich» — Польських і українських пісень), Цїсарська відповідь із мая, дана Українцям на петицію з квітня, була йому очевидно знана; не вважаючи на те, він постарав ся, що мінїстер просвіти видав 29 вересня розпорядок, на підставі якого запроваджувано безпроволочно польську викладову мову в усїх ґімназіях і львівськім унїверситетї.

Коли «Руська (Українська) Рада» дізнала ся про се, ухвалила зараз вислати в сїй справі депутацію до цїсаря, що пробував тоді в Оломунцї. До депутації вибрано двох делеґатів, до котрих прилучило ся ще 5 послів до парляменту, що тоді радив у Кромерижі. Депутація представила ся цїсареви 6 падолиста та предложила йому петицію, в якій висловлено ось які домагання: подїлу Галичини на частину польську й українську; заведення народньої української ґвардії; заведення української мови в школах і всїх урядах; скасування мандаторів і установлення на їх місцї цїсарських урядів; установлення комісії для розслїду спорів за ґрунти й лїси між панами й громадами; перенесення урядників, неприхильних до Українців; зрівнання всїх прав греко-католицького духовенства з латинським. Цїсарь відповів, що прикаже мінїстерству ті домагання розслїдити й по змозї сповнити. Нарештї вислїд петиції появив ся в груднї: на підставі нового розпорядку полишено нїмецьку мову в ґімназіях східної Галичини викладовою для всїх, про що вже говорено вище.

Відповідно до цїсарського патенту скликано дня 10 липня перший австрійський парлямент. Він числив

383 послів; із Галичини було 96, з того українських 39. Що се значило, видно з того, що до парляменту загального голосування, вибраного 1907 р., могла вислати українська людність лише 28 послів на 518; в попередніх парляментах число українських послів було все дуже незначне, а при кінці 70-их років зійшло було навіть на 3! Правда, що до якости не представляла ся перша українська делеґація до парляменту надто світло; між нею було 27 послів селян, 9 священиків (між тим епископ Григорій Яхимович і крил. Михайло Куземський), один дідич, один учитель ґімназії і бувший ґубернатор гр. Ф. Стадіон. Але на ті часи трудно було вибрати ліпшу. Не можна сказати також, щоб ся перша делеґація була бездіяльна. За її ініціятивою внесено петицію з 15.000 підписів із домаганнєм поділу Галичини на польську й українську, яку відчитано 8 серпня. Поляки очевидно виступили як найзавзятійше проти петиції й зараз спонукали «Руський Собор» внести контр-петицію з жаданнєм неділення Галичини. Крім того з українського боку предложено парляментови чотири меморіяли, в яких вияснювано справу національної окремішности та ставлено національні домагання (про них говорено вже вище). Виголошено також декілька промов, а деякі між ними були доволі замітні. Але загалом час не був відповідний для спокійної парляментарної діяльности; революція в середині держави, війна поза її границями — звертали на себе всю увагу й вичерпували всю енерґію. Нарешті 7 марта 1849 р. розвязано перший парлямент, при чім 4 марта проголошено короткотривалу нову конституцію.

Тимчасом 2 грудня 1848 р. зайшла зміна престола; цісар Фердинанд уступив, а його місце зайняв Франц-Йосиф І. «Руська (Українська) Рада» ухвалила вислати до молодого володаря депутацію з 32 осіб під проводом епископа Григорія Яхимовича, яка представила ся цісареви 28 січня 1849 р. та предложила йому адресу, відчитану вперед по українськи, а потім по німецьки. Цісар відпо-

вів депутації, що Українці займуть між народами його держави таке становище, яке їм належить ся.

Для доповнення образу діяльности «Руської (Української) Ради» треба ще згадати про її петицію до цісаря в справі дарування площі, на котрій стояв давнійше університет перед його збомбардованнєм в 1848 р., і решток зруйнованих будинків, до чого цісарь прихилив ся. На тій площі збудовано на складки, збирані по цілій українській части Галичини, «Народнїй Дім» і церкву, що стала другою приходською в місті. Крім того навязала «Рада» зовсім успішні зносини з Буковиною й Угорською Україною, які одначе наслідком загальної реакції в державі розбили ся й не принесли такої користи, як при инших обставинах могли принести. Дня 30 червня 1851 р. мусїла «Руська (Українська) Рада» розвязати ся й поновила ся вже аж 1870 р., як «Русская Рада» з москвофільським напрямом.

Тут годить ся ще зазначити, що в вереснї 1849 р. виготовило було правительство нову конституцію, на підставі котрої в Галичині мало бути аж три сойми: польський, український і мішаний, польсько-український. Вона не ввійшла одначе в життє, а пізнїйше не пробувано її відновляти.

По здавленню угорської революції й по італійській війнї наступила в цілій державі реакція та поворот до абсолютистичного режіму. Се одначе не могло довго тривати, бо хто раз засмакував у конституційних правах, тому нелегко було повертати до давнього ярма. І дійсно вже 20 жовтня 1860 р. на підставі окремого диплому заведено в цілій державі конституцію. В усіх провінціях заведено краєві сойми, що мали установляти краєве законодавство; для цілої держави мала видавати закони рада у Відні, до якої входили делєґати всіх краєвих соймів, числом 100. Угорщину одначе вилучено з сеї ради, бо для неї зорґанізовано окрему управу, при чім відновлено давню придворну угорську й семигородську канцелярію. От-

се й було початком пізнійшого державного дуалізму. Ся конституція не знайшла одначе признання тому, що була за мало ліберальна й перевагу знаходили в ній майже всюди дідичі та духовенство. Під натиском обставин змінено її дуже швидко, бо вже 26 лютого 1861. Тоді видано також статути для краєвих соймів, які з деякими змінами обовязують до нинї. Центральною законодатною властю стала державна рада, зложена з палати панів і палати послів. Остання складала ся з 343 послів, вибираних соймами, й обіймала також Угорщину; угорський сойм мав висилати 85 послів. На випадок, як би сойми відмовляли ся від висилки делеґатів до державної ради, мало правительство розпорядити безпосередні вибори.

На підставі отсеї конституції розпочали ся швидко вибори до соймів. Галицький сойм складав ся з 150 послів, буковинський з 30. Правительство не виступало тодї ще неприязно супроти українського народу, тому його кандидати мали шанси вибору. Поляки, не маючи сили без помочи правительства провалити українських кандидатів, силкували ся бодай переперти як найбільше селян у надії, що ті не потраплять їм псувати полїтичних рахунків. А треба зауважити, що вже самий закон признавав Полякам величезну більшість, бо дві третині, Українці були отже засуджені на безвпливову ґрупу, проти волї якої можна було переводити всякі закони, що Поляки робили й роблять до нинї, особливо коли й ту законом признану меншість звели надужиттями до minimum'у, захопивши власть у свої руки. Так отже з перших виборів вийшло 49 послів від українського народу, число, яке не повторило ся вже нїколи та якого Поляки не хотїли признати Українцям навіть при недавнїх переговорах щодо зміни виборчого закона, хоч за 50 лїт розвиток українського народу дійшов до непізнання та хоч у дійсности належала ся-б Українцям половина всїх соймових мандатів. — Сойм зібрав ся на наради вже 15 квітня. Зараз на другім його засїданню виринула язикова справа (яка

опісля повторяла ся ще нераз), бо українські посли зажадали, щоб відчитували ся протоколи не лише у польській, але й в українській мові та щоб маршалок промовляв в обох краєвих мовах. Розумієть ся, що польська більшість перейшла над сим домаганнєм до порядку. Віцемаршалком сойму іменував цісарь Українця — епископа Спірідона Литвиновича. До краєвого виділу вибрано двох представників від Українців: радника суду Юліяна Лаврівського й крилошанина Михайла Куземського. При виборах делеґатів до парляменту вибрано 12 Українців на 36, отже третину. Сї відносини зміняли ся одначе щораз далї в некористь Українців, як то буде видно вже зі складу сойму при другій каденції. В отсїй першій соймовій каденції полагоджено дуже багато важних справ, але всї вони були обчислені на некористь Українців, напр. незвичайно важний закон про повітові ради або про шкільну краєву раду; цілий же ряд домагань Українців, що були-б вийшли в їх користь, відкинено безапеляційно, як: справу поділу Галичини на польську й українську часть, справу управильнення сервітутів, справу скасування патронату, домагання національних курій у соймі для усунення польської майоризації, язикову справу в діловодстві сойму. Навіть субвенції для недавно заснованого українського театру не хотів сойм признати, бо у Львові «небагато греко-католиків, а й ті можуть ходити до польського театру»! Перша каденція сойму скінчила ся 1866 р. й сойм замкнено 31 грудня.

Вибори до другого сойму розпочали ся зараз і вже 18 лютого 1867 р. розпочали ся його засїдання. Від Українців вибрано вже лише понад 30 послів та й з того чотирьох уневажнено, а крім того Поляки переперли двох «polskich Rusinów» (Полянського й Баревича). До краєвого виділу вибрано вже лиш одного представника Українців, Юліяна Лаврівського. До державної ради на 38 делеґатів вибрано лише чотирьох від Українців, а між ними обох «polskich Rusinów». При поновних виборах де-

леґатів до державної ради в 1870 р. вибрано знов лише чотирьох від Українців. Сей стан поліпшив ся аж 1873 р., коли заведено безпосередні вибори до державної ради. Тоді вибрано від Українців 15 послів. Одначе вже 1879 р. число се спало до т р ь о х послів (найнизше, яке коли було); в 1891 р. воно виносило 7 послів і аж 1907 р. при заведенню загального голосування дістали Українці сильнійшу репрезентацію до парляменту (27 послів на 518), хоч фактично повинна їм належати ся далеко вища. Також при дальших соймових виборах число українських послів малїло до minimum'у; в 1876 р. вибрано їх ледви 14, так, що вони не могли навіть класти самостійних внесків, до яких треба 15 підписів. Отсей стан тривав майже без змін аж до 1908 р. (в 1889 р. вибрано напр. 16 послів до сойму), в якім перший раз по довгих роках переведено вибір 21 послів (отже не дійдено навіть до половини мандатів, признаних теоретично в законї Українцям), але в тім аж 9 москвофілів, яких Поляки підпирали умисне, щоб тим способом ударемнювати всякі важнійші виступи Українців. До краєвого виділу не вибирано також уже ніколи більше, нїж одного представника Українців. Зазначимо ще, що віцемаршалком сойму був якийсь час Українець Юлїян Лаврівський (вибраний 1869 р.). Правда, й опісля іменовано віцемаршалками уніятських епископів, але лише почесними, які не сповняли урядових функцій. Так отже Поляки, дставши в соймі величезну більшість у свої руки, почали з а к о н н о польонїзувати Українців, ухваляючи для себе потрібні закони проти волї українських послів, чим користують ся й до нинї. Чим більший натиск одначе з польської сторони, тим живійший рух повстає серед Українців і при теперішнїх обставинах Поляки не потраплять уже удержати своєї величезної переваги, а з нею панування над Українцями.

В буковинськім соймі Українцї довго не мали своїх представників і дістали їх аж у 80-их роках. В останнїй каденції сойму, розвязаного 1910 р., мали їх шістьох.

У новім соймі (1911 р.), вибранім на підставі нової виборчої ординації, мають буковинські Українці 17 на всїх 53 послів. Се очевидно величезний поступ і против українських голосів не зможуть западати ухвали, шкідливі для українського народу. До парляменту висилає Буковина пятьох українських послів (на всїх 14), давнїйше двох.

На Угорщинї, відколи заведено там конституцію, не виступали посли, вибирані українською людністю під фірмою української національної ґрупи. Навіть коли вибирано послами не чужинців, але родовитих угорських Українців, вони на жаль вступали все до мадярських національних партій і виступали публично як Мадяри.

Отсей фактичний стан політичних сил поясняє доволї, чому Українцї в Австро-Угорщинї, не вважаючи на пятьдесятилїттє конституційної управи, не здобули собі ще вповнї національної рівноправности, хоч надії на її осягненнє не тільки не стратили, але в остатнім десятилїттю небезпідставно збільшили. Супроти того було-б одначе зайвим представляти хочби короткий нарис загальної історії парляментаризму та його здобутків, бо Українцї не мали в ньому нїколи рішучого впливу, а користували ся хиба вислїдом загального змагання полїтичних сил, наскільки він бував для них корисний. Належить при тім зауважити, що діяльність українських представників у законодатних інституціях не була нїколи менша нїж у перших часах конституції, а що не все вінчала ся успіхами, се вже инша справа. В кождім разї полїтичне життє зросло незвичайно, особливо в двох останнїх десятилїттях, що видно і при всяких полїтичних манїфестаціях і при виборах, та вже до давнього русла не поверне нїколи.

Громадські інституції.

Як усе инше, так і інституції з громадським характером розвивали ся в Галичинї дуже помалу й до кінця першої половини XIX ст. можна їх було майже всї по-

числити на пальцях одної руки. І всї вони повстали в тімже століттю.

Одиноку виїмку творить тут «Ставропигійський Інститут», що має за собою декількавікову історію. Первісно звав ся він «Ставропигійським Брацтвом» і мав характер релїґійно-церковний. В 1788 р. мусїв змінити назву на «Собраніе избранныхъ греко-католицькои націи» і дістав характер гуманїтарно-просвітний. З кінцем XVIII ст. прибрав нинїшню назву й характер гуманїтарно-культурний. Належить він до найбагатших інституцій у Галичинї, але що його управа знаходила ся в руках москвофілів, то його діяльність була дуже незначна й не полишила майже ніяких слїдів у культурнім життю українського народу. (По увільненню Львова від Москалїв перейшов сей інститут в руки Українців.)

В XIX ст. почали засновувати ся перші інституції за почином і впливом духовенства, одинокої інтелїґентної й більш освіченої верстви українського народу. В 1820 р. засновує духовенство львівської епархії «Товариство для обезпечення істнування вдів і сиріт по священиках», а в 1840 р. засновує таке саме товариство духовенство перемиської епархії. З обох сих товариств розвинув ся т. зв. вдовичо-сиротинський фонд, який істнує до нинї і підпомагає священичі вдови й сироти. Коли в 80-их роках засновано третю греко-католицьку епархію й епископство в Станиславові, то й там зараз такий фонд утворив ся.

Коли в 1848 р. заведено першу конституцію, тодї засновано два перші полїтичні товариства «Руська (Українська) Рада» і «Руський Собор». Останнїй завмер таки ще в сїм самім роцї, а «Рада» проістнувала до 1851 р., в якім розвязала ся. Про обидва сї товариства згадувано вже вище. Тут зазначу лише, що «Р. Рада» за час короткого свого істнування заснувала на провінції 34 філії, що причинили ся не мало до розбудження національного життя й до піднесення національного духа.

«Руська Рада» дала ще почин до заснування двох важнійших інституцій, які відограли немаловажну ролю в Галичині. Перша з них, се «Галицько-руська Матиця», яка мала популярно-просвітні задачі. Вона уконституувала ся ще 1850 р., але статут її затверджено аж за часів нової конституції (13 серпня, 1861). Зразу розвивала вона доволі живу діяльність і видала цілий ряд книжечок, між якими були й чисто наукові й популярні. Та чим більше «твердла» в її виданнях мова та зближала ся до московської, тим менше находили вони читачів і потім по кільканадцять літ не видавано нічого й не скликувано загальних зборів. Се товариство було все в руках консерватистів і москвофілів і від довшого часу не проявляло ніякого життя.

Другою важною інституцією, що повстала з ініціятиви «Р. Ради», се «Народній Дім» (у Львові). В 1849 р. дістала в дарі «Р. Рада» ґрунт у самім центрі міста, на якім постановлено збудувати й дійсно збудовано на складки всього українського народу в Галичині величезний дім, який мав служити культурним потребам людности. Від 1851 р. управляла всіми справами «Народнього Дому» окрема комісія, затверджена властями. Вона виробила статут товариства та предложила його властям до затвердження (1853 р.), але вони затвердили його аж 1869 р. «Народній Дім», як і «Ставроп. Інститут», належить до найбогатших інституцій, з міліоновим майном, але що заправляли ним москвофіли, то з нього не було для нашого народу в Галичині ніякої користи, а тільки шкода, бо великі грошеві засоби інституції обернули його верховоди проти національного розвитку українського народу.

В 1860 р. засновуєть ся у Львові касинове товариство «Руська Бесіда»; зразу належали до нього всі «Русини», опісля опановували його раз москвофіли, раз народовці, але останні удержали товариство за собою й москвофіли мусіли засновувати собі окреме товариство. Важне воно не лиш тому, що дало почин до засновування

анальоґічних товариств по провінції, які тепер є в кождім містечку, але що за його почином і під його опікою заснував ся 1864 р. український театр, яким воно й досі управляє.

Народовці, переконавши ся, що спільне поступованнє з москвофілами не можливе та що вони не оживлять нї «Гал. Руської Матиці», нї «Народнього Дому», які попали в мертвоту, почали засновувати свої окремі товариства. Так повстає 1868 р. «Просвіта», яка ставить собі задачею ширити просвіту в народнїх масах. Нинї має вона кількадесять філїй і понад 2.000 сільських читалень, а її видання подибують ся майже в каждого письменного селянина.

Для плекання лїтератури завязано в 1873 р. за почином і при грошевій підпомозї рос. Українців «Товариство ім. Шевченка», яке зразу видавало лише від часу до часу якісь книжки, а опісля лїтературну часопись «Зоря». Коли одначе в 1892 р. зреформовано його в «Наукове Товариство ім. Шевченка», тодї развинуло воно таку наукову дїяльність, що дорівнює нею вповнї Академіям Наук в инших народів. Видає воно тепер 15 ріжних наукових серій, а з того журнал «Записки» числить тепер уже 120 томів. Сї видання знайшли собі загальне признаннє в наукових кругах.

З полїтичних товариств відновила ся 1870 р. «Руська Рада», але її опанували зараз москвофіли, в руках котрих була вона аж до останнього часу. Народовцї орґанїзують ся в окреме полїтичне товариство «Народня Рада» значно пізнїйше, бо аж 1885 р. Але вони перегоняють швидко у полїтичнім життю москвофілів, які нинї становлять лише незначну меншість. За проводом «Нар. Ради» творять ся такі самі товариства по провінції й нинї є вони в кождім повітї.

Унїверситетська молодїж гуртуєть ся також в окремі товариства. Найстарше студентське товариство — се «Сїч» у Віднї, заснована 1867 р. Вона істнує до нинї. У Львові

засновуєть ся 1871 р. «Дружний Лихварь» побіч москвофільського «Академического Кружка» (1870), опісля переміняєть ся він кілька разів, а тепер на його місці істнує «Академічна Громада». Крім того є ще кілька инших студентських товариств і у Львові і по инших містах, де студіює значнійше число Українців. У Чернївцях засновуєть ся 1875 р. «Союз», зразу москвофільський, тепер український. Побіч нього є ще там три инші українські студентські товариства.

Тепер у Галичині є кілька тисяч українських товариств і певно незабаром не буде ні одного села, де не було би бодай одного товариства. Найбільше популярно-просвітних товариств (читалень), потім пожарно-ґімнастичних («Січей» і «Соколів»), позичкових (зєднаних по части під патронатом краєвого виділу, як напр. більшість райфайзенських кас, по части під «Краєвим ревізійним Союзом»), торговельних (крамниць, на чолї яких стоить «Народня Торговля» з 17-ма своїми філїями в більших містах Галичини), господарських (під проводом «Сільського Господаря»), молочарських (під проводом «Молочарського Союза»), ріжного роду спілок і т. д. До більших товариств належать: «Краєвий Союз Кредитовий», «Днїстер», «Земля», «Земельний Банк Гіпотечний», «Руська (Українська) Щадниця» (фінансові), «Днїстер» (асекураційне), «Українське Товариство Педаґоґічне» та «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителїв» (обидва з численними філїями й кружками по провінції), «Українсько-руська Видавнича Спілка» (накладове товариство), далї ряд товариств музичних і співочих, ґуманїтарних і т. д.

На Буковині заснувало ся перше товариство «Руська Бесїда» в 1868 р. і до 80-их років було в руках москвофілів. Від того часу досї є воно в руках народовців і сповняє ту задачу, що в Галичині «Просвіта». Воно має декілька сот філїй по селах (читалень) і видає популярні книжечки. Инші буковинські товариства (крім студентського) повставали вже пізнійше, по 80-их роках. Найбільше розпо-

всюднені тепер ґімнастично-пожарні товариства «Січ», із головною управою в Чернівцях, та фінансові товариства (особливо райфайзенські каси), під проводом «Селянської Каси» в Чернівцях. Є й гуманітарні товариства й такі, що опікують ся молодїжю, а навіть є одно товариство з чисто науковим характером: «Історичне Товариство». Головне політичне товариство в Чернівцях називає ся «Руська (Українська) Рада». На будуче має Буковина дуже гарні вигляди для національного розвитку.

На Угорській Україні появили ся доволї вчасно перші товариства. В 1851 р. засовано в Пряшеві «Пряшевське літературне Общество», а 1866 р. в Ужгороді «Літературне Общество імени св. Василія В.» Попавши одначе відразу в руки москвофілів, вони швидко омертвіли, а потім і зовсїм загинули. Пізнійше хоч повставали які товариства, навіть засновувані виключно для угорських Українців — або як там говорить ся: «для греко-католической нації», — то вони мали мадярський характер і офіціяльна мова в них усе мадярська. Трудно уважати їх отже иншими як мадярськими.

Побіч вичислених уже товариств варто згадати ще деякі інституції, що сповняють свою культурну місію між українським народом в Австро-Угорщинї. На першім місцї належить зачислити до них д р у к а р н ї. До 1829 р. була лише одна українська друкарня Ставропигійського Інституту, заснована ще 1586 р., яка дістала була з кінцем XVIII ст. привілей друкувати всї українські книжки. (Були одначе й деякі польські друкарнї, що друкували українські книжки.) В 1829 р. заснував другу українську друкарню в Перемишлї епископ Іван Снїгурський, яку подарував опісля капітулї. Обидві ті друкарнї друкували переважно церковні видання, але як треба було, то й світські. При кінцї 60-х років повстала третя друкарня Михайла Білоуса в Коломиї, а 1873 друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, що належить до найбільших українських друкарень. Тепер крім усїх вичислених є ще дві

українські друкарні у Львові («Діла» і Кришталовича), друкарня «Руської (Української) Ради» в Чернівцях і друкарня «Уніо» в Ужгороді. В Америці є також декілька друкарень, між ними більша друкарня «Свободи» в Ню-Йорку; є також друкарня в Канаді у Вініпеґу й маленька в Ріо-Кляро в Бразилії. В них скуплюєть ся головний видавничий рух, але багато українських видань друкуєть ся також по чужих друкарнях.

На другім місці належить поставити тут бібліотеки. Найстарші українські бібліотеки були при монастирях, а значнійші між ними у Львові, Бучачі й Мукачеві. Побіч них стоять капітульні бібліотеки у Львові, Перемишлі, що повстала головно з дару ученого крилошанина Івана Лаврівського († 1846), який мав виносити коло 30.000 томів, Ужгороді, Пряшеві й найновійша у Станиславові. Найважнійші одначе бібліотеки, відкриті для публичного ужитку, се бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка, заснована недавно, але вже тепер числить поверх 60.000 томів; головно заступлено в ній українознавство, а опісля й загальна наука, в першій же мірі історія, література, мова й етноґрафія; друга велика бібліотека, заснована при Народнім Домі, визначаєть ся доволі великим числом рукописів і старих друків. Обидві вони відограють немаловажну ролю по заснуванню у Львові українського університету.

На третім місці належить поставити тут музеї. До їх орґанізації забрали ся в Галичині найпізнійше, але не можна сказати, щоб вони не виказали також дуже значного успіху. Найновійший, але зате найбільший, є «Національний Музей ім. гр. А. Шептицького», якого вартість оцінюють на мілїон корон. Дуже гарний уже археольоґічно-етноґрафічний музей при Науковім Товаристві ім. Шевченка, який числить декілька тисяч предметів, дібраних доволі систематично. Значну вартість представляє також історично-археольоґічний музей при Ставропигійськім Ін-

ституті. Є ще й музей при Народнїм Домі, але досї не упорядкований. Всї отсї музеї є у Львові.

Не годить ся вкінцї промовчати й «Народнього українського театру» «Руської (Української) Бесїди», заснованого 1864 р., який, не маючи ще досї постійного пристановища, їздив із міста до міста по Галичинї й Буковинї та розбуджував національну свідомість. Тепер збирають ся саме датки на виставленнє театрального будинку у Львові й до здійснення проєкту певно прийде вже незабаром.

* * *

Так повільно, але невпинно розвивав ся український народ у Австрії. І хоч як не раз тяжко доводило ся й ще доводить ся йому, головно з огляду на супірництво Поляків, бороти ся за свої права, то все-же, як бачимо, він може вже похвалити ся дуже значними успіхами у всіх напрямах свого національного життя. З сирової, так мовити, етноґрафічної маси, позбавлений майже інтеліґенції, з народу «сЬюра і рора» перетворив ся наш народ у Австрії шляхом внутрішньої еволюції, шляхом самоорґанізації, тяжкої безупинної працї на всїх полях свого народнього життя в умовах вільного політичного ладу, широкої розмірно конституції наддунайської монархії в правдиву націю в сучаснім розуміннї того слова.

Колись майже останнї в рядї иньших народів Австро-Угорщини зробили ся Українцї кінець-кінців завдяки сїй працї поважною політичною силою в державі.

Сей всесторонній розвиток австрійських Українцїв дає їм слушну надію на повне здійсненнє всїх їх національних змагань, становить запоруку ще кращої будуччини.

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

	К. С.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск . . . . . Бр. 1·— в опр.	1·50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . .	—·50
Сім пісень. Гостинець для українських вояків. З нотами . .	—·20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—·60
Українські колядки.	—·20
М. Возняк. Наша рідна мова. З портретами	—·10
Проф. І. Шишманов. Роля України в болгарськім відродженню (Вплив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби)	—·20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи	—·30
О. Кириленко. Українці в Америці	—·50
Др. І. Крипякевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—·40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія . .	—·80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками . . . . Брошур. 3·50, в оправі	4·50
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . .	—·50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблєма. (Про умови самостійної української держави) . . .	—·20
Україна. Край і нарід. 40 образків з видами і типами України	2·—
H. Boczkowski. Ukrajina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питаннє). По чеськи. З картою України .	1·—
V. Choma-Dovski. Ukrajina i Ukrajinci (по хорватськи) .	1·—
О. Скоропис-Йолтуховський. Значіннє самостійної України для европейської рівноваги	—·20
Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльности й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками	1·—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновійші часи. З численними портретами	1·—
На переломі. Калєндарь на рр. 1916 і 1917 і памяткова книжка. З численними портретами і малюнками . .	2·—
Б. Заклинський. Що треба знати кождому Українцеви. З малюнками і картою України. Вид. 3-є	—·30
Іп. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питаннє . . .	1·20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини (в друку)	1·—
Вол. Гнатюк. Національне відродженнє австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—·80
Вол. Гнатюк, Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріялу)	1·—
Наша пісня. Співаник. 9 найпопулярнійших укр. пісень і гимнів з нотами	—·30
Polschtschak, Polen von der Ostsee bis zum Schwarzen Meer. З картою	2·—
На складі можна дістати також брошуру др. **Л. Цегельського:** Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. З картою	1·50

Набувати можна отсі всі книжки в Адміністрації видань Союза визволення України. **Wien, VIII., Josefstädterstr. 79.**

На жаданнє висилаєть ся почтовий чек ч. 107.090.